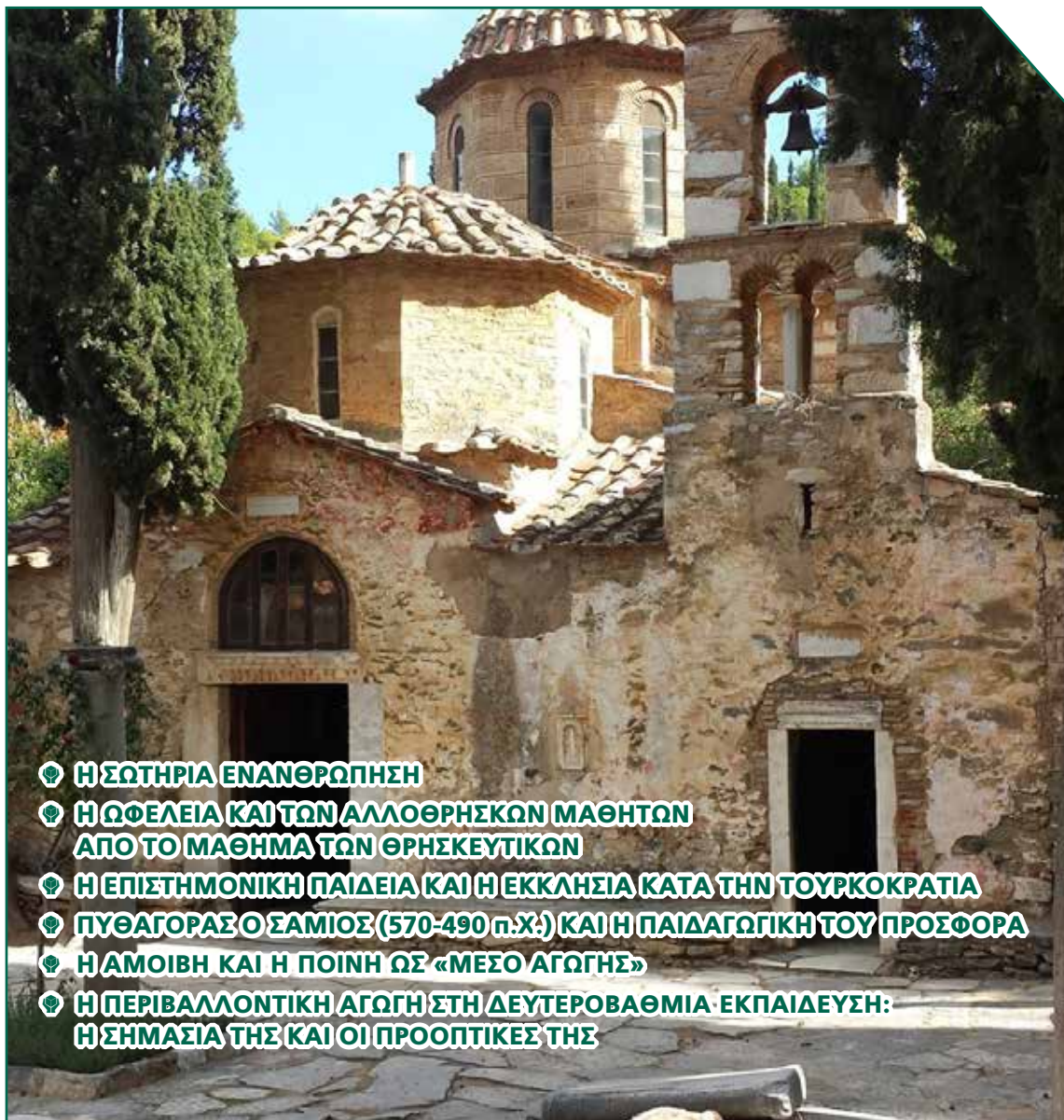

ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ

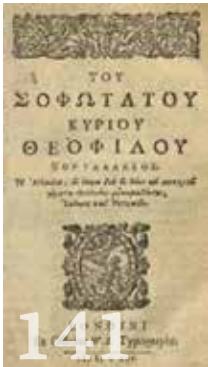
Α Γ Ω Γ Η

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

- ❖ **Η ΣΩΤΗΡΙΑ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΗ**
- ❖ **Η ΩΦΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΟΘΡΗΣΚΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ**
- ❖ **Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ**
- ❖ **ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ Ο ΣΑΜΙΟΣ (570-490 π.Χ.) ΚΑΙ Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΟΡΑ**
- ❖ **Η ΑΜΟΙΒΗ ΚΑΙ Η ΠΟΙΝΗ ΩΣ «ΜΕΣΟ ΑΓΩΓΗΣ»**
- ❖ **Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ**

Περιεχόμενα

ΣΧΟΛΙΑ 129

Η ΣΩΤΗΡΙΑ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΗ 131

**Η ΩΦΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΟΘΡΗΣΚΩΝ
ΜΑΘΗΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ
ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ**

Τοῦ κ. Παύλου Ἀθ. Παλούκα 133

**Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ Η
ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ**

Τοῦ π. Γεωργίου Μποροβίλου 141

**ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ Ο ΣΑΜΙΟΣ (570-490 π.Χ.)
ΚΑΙ Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΟΡΑ**

Τοῦ κ. Δημ. Ν. Παπαθανασόπουλου 145

**Η ΑΜΟΙΒΗ ΚΑΙ Η ΠΟΙΝΗ
ΩΣ «ΜΕΣΟ ΑΓΩΓΗΣ»**

Τῆς κ. Ἀγγελικῆς Κυριάκου 149

**Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ
ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ:
Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ**

Τοῦ κ. Γεωργίου Κυριακούλη 156

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ 163

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΕΤΟΥΣ 2019 164

ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ

Α Γ Ω Γ Η

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Όργανο τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐκπαιδευτικῶν Λειτουργῶν
Ἐγκριμένο ἀπό τό Ὑπουργεῖο Παιδείας. Ἀριθμός Ἐγκρ. 1717/15.2.1952
Ἰδρυτής: **Ἰ. Θ. Κολιτσάρας** (†1989)

Ἐκδότης - Ἰδιοκτῆτης: **Χ.Ε.Ε.Α.**

Καρύτσον 14, 105 61 Ἀθήνα, Τηλ.-Fax: 210 32.27.100

Υπεύθυνος σύμφωνα μέ τό νόμο καί ἐπιμελητής ἐκδόσεως:

Ἰωάννης Μαρκόπουλος, Διαγόρα 35, 153 44 Γέρακος, Τηλ.: 210 66.12.399

Διευθύνεται ἀπό Συντακτική Ἐπιτροπή

Δημιουργικό - Ἐκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.»

Ἀνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Ἀχαρνῶν

Τ. 210 3410436, F. 210 3425967 • www.lychnia.com, info@lychnia.com

Τιμή τεύχους **1,50€**

Ἐτήσια συνδρομή: Ἐσωτερικοῦ-Κύπρου 10€, Ἐξωτερικοῦ 20€ • 25\$

Ἀθήνα - Δεκέμβριος 2019

ΟΔΗΓΙΕΣ: Ἐπιστολές, συνεργασίες, ἐπιταγές, βιβλία καί ἄλλα ἔντυπα νά στέλνονται στό γραφεῖο
τῆς Χ.Ε.Ε.Α., Καρύτσον 14, 10561 Ἀθήνα.

- Τό Γραφεῖο εἶναι ἀνοικτό κάθε ἔργασιμη ἡμέρα ἀπό 9 π.μ. ἕως 1 μ.μ.
Τεύχη τοῦ περιοδικοῦ πωλοῦνται στά βιβλιοπωλεῖα τῆς «ΖΩΗΣ» στήν Ἀθήνα καί σέ ἄλλες
ἐπαρχιακές πόλεις, καθώς καί στό γραφεῖο τῆς Χ.Ε.Ε.Α. στήν Ἀθήνα.
- Ἡ δημοσίευση τῶν ἀρθρῶν ἐγκρίνεται ἀπό τή Συντακτική Ἐπιτροπή. Μή δημοσιευμένα
ἄρθρα δέν ἐπιστρέφονται. Ἡ Συντακτική Ἐπιτροπή διατηρεῖ τό δικαίωμα νά συντομεύει τά
κείμενα ἢ νά δημοσιεύει τμηματικά τά μακρά κείμενα. Γι' αὐτό πρέπει τά ἀποστέλλόμενα
ἄρθρα νά μῖν ὑπερβαίνουν τίς 6-8 σελίδες. Στό περιοδικό δημοσιεύονται ἐργασίες σχετικές
μέ θέματα Παιδαγωγικῆς καί Διδακτικῆς, ἀλλά καί μέ ἱστορικά ἢ ἄλλα ἐπίκαιρα θέματα.
Όσοι θέλουν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τους, παρακαλοῦνται νά ἀποστέλουν δύο ἀντίτυπα,
ένα γιά ἀπλή ἀγγελία καί γιά τή βιβλιοθήκη τῆς Ἐνώσεως καί ἄλλο γιά τόν μέλλοντα νά
κείμεν τήν βιβλιοπαρουσίαση. Ἡ Συντακτική Ἐπιτροπή ἔχει τό δικαίωμα νά μῖν ἐγκρίνει
τή δημοσίευση βιβλιοκρισιῶν γιά βιβλία ἄσχετα μέ τό περιεχόμενο καί τή γραμμή τοῦ
περιοδικοῦ. Τήν εὐθύνη γιά τά δημοσιευμένα κείμενα φέρουν οἱ συγγραφείς τους.

Ἀγαπητοί μας
ἀναγνώστες

Λόγω τῶν ἐκτάκτων
γεγονότων καί τῆς
διασπορᾶς τῆς παν-
δημίας, γιά λόγους
ὑπεράνω τῆς θελήσε-
ώς μας, δέν κατέστη
δυνατή ἡ σύνταξη καί
ἡ διεκπεραίωση τοῦ
τεύχους ἐντός τῶν
ἐπιθυμητῶν χρονοδι-
αγραμμάτων.

Εὐχόμαστε νά εἶστε
ὄλοι/ες ὑγιεῖς, καί ὁ
Θεός νά μᾶς ἐνδυνα-
μώνει στήν δύσκολη
αὐτή περίοδο.

Ἡ Σ.Ε. τοῦ περιοδικοῦ

Περιεχόμενο καί Α.Π. Θρησκευτικών

α. Εισαγωγικά

Πολλοί χριστιανοί, και προσφάτως αλλά και κατά τό παρελθόν, έχουν τήν άποψη ότι ή (όπως καταχρηστικά έχει επικρατήσει ό όρος) Διοικούσα Έκκλησία (Δ.Ε.) πρέπει νά αναλάβει δραστικό ρόλο στην διαμόρφωση τών Αναλυτικών Προγραμμάτων του μαθήματος τών Θρησκευτικών, και συνακόλουθα, τών σχολικών έγχειριδίων. Όπως είναι γνωστό, ό νομοθέτης, στον καταστατικό χάρτη της Έκκλησίας της Ελλάδος, Ν. 590/1977, έχει όρίσει τόν τρόπο διά του οποίου παρέχεται στην Έκκλησία ρόλος και λόγος στο συγκεκριμένο θέμα. Η διατύπωση είναι σαφώς περιοριστική. Στο άρθρο 2 του άνωτέρω νόμου, τό ρήμα «συνεργάζεται», κατηγορηματικά αποκλείει κάθε αυτόνομη παρέμβαση. Η πλήρης φράση έχει ως εξής: «Η Έκκλησία της Ελλάδος συνεργάζεται μετά της πολιτείας προκειμένου περί θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος, ως τά της χριστιανικής άγωγής της νεότητας». Όμοίως, στην παρ. ε' του άρθ. 9, άκόμα πιά άνώδυνα, ή Έκκλησία περιορίζεται από τό νομοθέτη στην θέση του θεατή. Κατά γράμμα «παρακολουθεί τό δογματικό περιεχόμενο τών διά τά σχολεία της Στοιχειώδους και Μέσης Έκπαιδύσεως προοριζομένων διδακτικών βιβλίων του μαθήματος τών θρησκευτικών». Βεβαίως, από πλευράς σεβασμού προς τόν θεσμό, κάποιες προτάσεις ή ύποδείξεις της Έκκλησίας γνωρίζουμε ότι κατά τό παρελθόν έγιναν σεβαστές και τά πράγματα διορθώθηκαν. Γνωρίζουμε όμως και άλλες, στις όποιες δέν δόθηκε καμιά σημασία και άντιμετωπίστηκαν άπαξίωτικά από τήν πολιτεία. Σέ ό,τι

άφορā δέ τό περιεχόμενο όχι τών Α.Π. αλλά του δογματικού περιεχομένου τών σχολικών βιβλίων, είναι ένδεικτικό τό ρήμα: «παρακολουθεί». Κάποιοι ίσως νά τό θεωρούν σημαντικό. Όμως, πρέπει πρωτίτως νά μείνουμε στο γεγονός ότι λόγος της Έκκλησίας πέφτει μόνο για τό δογματικό περιεχόμενο, τό όποιο ούτως ή άλλως σέ μιá όρθόδοξη χώρα, δέν μπορεί νά διαφοροποιηθεί σέ βαθμό τέτοιο πού νά χρήζει παρέμβασης της Έκκλησίας για διόρθωση. Στις υπόλοιπες όμως θεματικές ενότητες, πού αφήνεται χωρίς για έρμηνείες, ούτε λόγος νά γίνεται.

β. Η πραγματικότητα I

Η πρόταση λοιπόν για εύρύτερη έμπλοκή στο θέμα ή τήν άνάληψη ευθύνης εκ μέρους της Δ.Ε. πρέπει νά κριθεί και μέ τήν πραγματικότητα του τί συμβαίνει στην ζωή της ίδιας. Έτσι βλέπουμε, ότι δέν υπάρχει ενιαίο κήρυγμα. Κάθε επίσκοπος, κάθε Μητρόπολη, άρθρώνει όπως λέμε, τόν δικό της λόγο. Μέ τά προσωπικά γνωρίσματα ενός εκάστου. Πώς λοιπόν θά αφαιρέσουμε από τους διδάσκοντες τήν δυνατότητα της αυτενέργειας, τήν όποία μάλιστα θά τήν αφαιρέσουν αυτοί οι όποιοι τήν απολαμβάνουν; Άν μάλιστα κοιτάξουμε τό κατά κυριολεξία άνάλογο του μαθήματος τών θρησκευτικών, πού είναι τό κατηχητικό έργο της κάθε τοπικής εκκλησίας, βλέπουμε σχεδόν κάθε μητρόπολη νά χρησιμοποιεί δικά της βοηθήματα, παραβλέποντας τό γεγονός ότι ή Άποστολική Διακονία έχει εκδώσει σχετικά κατηχητικά βοηθήματα. Επί του αυτού θέματος, στο πρόσφατο παρελθόν, επίσκοποι της έλλαδικής Έκκλησίας, κληρικοί της ίδιας, λαϊκοί κ.λπ., έχουν εκδώσει βοηθήματα για τό κατηχητικό έργο, δίνοντας διά του τρόπου αυτού τήν καλύτερη άπάντηση της ποικιλίας και της έλευ-

θερίας πού πρέπει νά χαρακτηρίζει τό ἔργο αὐτό, ὑπό τήν προϋπόθεση τῆς τήρησης τῶν δογματικῶν θέσεων. Μέ ποιά λογική λοιπόν ἡ Δ.Ε. θά ἐπιβάλλει στήν πολιτεία καί τό Ὑπ. Παιδείας τή βούλησή της, ὅταν ἡ ἴδια ἐπι- τρέπει ἢ ἀνέχεται τήν πολυφωνία. Πρέπει ἐπίσης νά ληφθεῖ ὑπόψη, ὅτι ἀδελφοίτες καί ὀργανώσεις πιστῶν, πού ἔχουν ἱστορία στήν χριστιανική ἀγωγή τῆς νεολαίας διά τῆς κατηχήσεως, χρησιμοποιοῦν δικά τους βοηθήματα γι' αὐτά, χωρίς κανεῖς –καί πολύ σωστά- νά ἐνοχλεῖται.

γ. Ἡ πραγματικότητα II

Ὁ σύγχρονος κόσμος ἔχει κάνει βήματα μπροστά, γιατί ἀποδέχτηκε τήν ἐξειδίκευση. Ἡ πολιτεία, ἔχει συστήσει εἰδικούς φορεῖς γιά τήν μελέτη τῶν θεμάτων τῆς παιδείας καί τοῦ ἐν γένει προγράμματος τῆς ἐκπαί- δευσης, πρῶν Παιδαγωγικό Ἰνστιτοῦτο καί νῦν Ι.Ε.Π., ἔχει Πανεπιστημιακές Σχο- λές πού ἐκπαιδεύουν τούς Θεολόγους καί Πανεπιστημιακούς δασκάλους μέ εἰδικές σπουδές καί διδακτική ἐμπερία. Δέν σημαί- νει ὅτι εἶναι τέλεια ὅλα, ἀλλά εἶναι δομημένα καί ἀντιπροσωπευτικά. Οἱ διακριτοί ρόλοι Ἐκκλησίας καί Πολιτείας πρέπει νά γίνουν ἀποδεκτοί καί στό θέμα τῶν Α.Π. τῶν θρη- σκευτικῶν.

Ἐπειδή ὁμως ὑπάρχουν ἀρκετοί πού ἀρθρογραφοῦν καί ἐμμένουν στήν ἀνάγκη τῆς ἀνάληψης πρωτοβουλιῶν ἐκ μέρους

τῆς Δ.Ε., θέλουμε νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι στό ἐπίκαιρο ζήτημα τῶν τελευταίων ἐτῶν, πού βρίσκει τήν πλειονότητα διαφωνοῦσα μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ νέου τύπου μαθήματος, ἀρκετοί ἱεράρχες –γιά νά μὴν ποῦμε ὅτι τό προκάλεσαν– ἀποδέχτηκαν τό νέο μοντέλο καί ἔδειξαν ἀπροθυμία νά τό καταδικάσουν. Συνεπῶς, ποιά γραμμὴ θά ἀκολουθήσει ἡ Δ.Ε.; Στή χώρα μας ἔχουμε εἰδικούς παιδα- γωγούς, ἔχουμε πανεπιστημιακούς μέ ἐξει- δίκευση, ἔχουμε λαό πού ἐπαγρυπνεῖ, καί ἔχουμε τή βεβαιότητα, ὅτι σέ περιπτώσεις πού τά ὅρια ξεπερνιοῦνται, ἡ λύση δέν εἶναι στήν ἀνάμειξη τῆς Δ.Ε. πού στά μάτια τῶν κοσμικῶν μπορεῖ νά εἶναι παρεξηγήσιμη, ἀλλά σ' αὐτό πού συνέβη στήν πρόσφατη ἱστορική συγκυρία καί πού εἶναι παγκοί-ως ἀποδεκτό, στήν προσφυγή στή Δικαι- οσύνη γιά νά ἐρμηνεύσει καί τούς νόμους καί τό Σύνταγμα. Τότε, οἱ πάντες καλοῦνται νά εὐθυγραμμιστοῦν μέ τή νομιμότητα, μέ τήν ἐπάνοδο στήν κανονικότητα καί κυρίως στήν ὀρθή παιδαγωγική μέθοδο. Ὁ κόσμος δέν εἶναι ἀγγελικά πλασμένος, καί ὅσοι νο- μίζουν ὅτι θά περάσουν τούς δύσκολους κάβους ἀβρόχοις ποσί, κάνουν λάθος. Ὁ δι- αρκής ἀγώνας γιά τήν θρησκευτική ἀγωγή, δέν θά λυθεῖ μέ τό νά καταστήσουμε τήν Δ.Ε. μέρος τῆς ἀντιπαράθεσης. Εἶναι μη- τέρα καί στήν στοργική ἀγκάλη της ἔχουν χῶρο ὅλοι γιά νά εἰρνεύουν καί ὄχι γιά νά ἀντιπαράτιθενται.

Ὑπενθυμίζουμε στούς συνδρομητές καί συνδρομήτριες τοῦ περιοδικοῦ μας, τήν ἀνανέωση τῶν συνδρομῶν τους,

ὥστε νά συνεχιστεῖ ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ μας.

Ἡ καταβολή μπορεῖ νά γίνει στά κατά τόπους βιβλιοπωλεῖα τῆς «ΖΩΗΣ» ἢ στούς ἀντιπροσώπους.

Ἄν ἡ συνδρομή καταβληθεῖ μέσω ἠλεκτρονικῆς πληρωμῆς νά σημειώνεται τό ὄνομα τοῦ συνδρομητῆ.

Τό IBAN γιά τραπεζική πληρωμή (Τράπεζα Eurobank) εἶναι:

GR 8002602010000930100366731

Η ΣΩΤΗΡΙΑ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΗ

«... Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ μόνον ἐξ οὐκ ὄντων ἡμᾶς πεποίκην, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν ζῆν ἡμῖν ἐχαρίσατο τῆ τοῦ Λόγου χάριτι. Οἱ δὲ ἄνθρωποι, ἀποστραφέντες τὰ αἰώνια, καὶ συμβουλία τοῦ διαβόλου εἰς τὰ τῆς φθορᾶς ἐπιστραφέντες, ἑαυτοῖς αἴτιοι τῆς ἐν τῷ θανάτῳ φθορᾶς γεγόνασιν, ὄντες μὲν ὡς προεῖπον κατὰ φύσιν φθαρτοί, χάριτι δὲ τῆς τοῦ Λόγου μετουσίας τοῦ κατὰ φύσιν ἐκφυγόντες, εἰ μεμενήκεισαν καλοί.

Διὰ γὰρ τὸν συνόντα τούτοις Λόγον, καὶ ἡ κατὰ φύσιν φθορὰ τούτων οὐκ ἤγγιζε, καθὼς καὶ ἡ σοφία φησὶν “Ὁ Θεὸς ἔκτισε τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ ἀφθαρσίᾳ, καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος· φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον” (Σοφ. Σολ., 2,23). τούτου δὲ γενομένου οἱ μὲν ἄνθρωποι ἀπέθνησκον, ἡ δὲ φθορὰ λοιπὸν κατ’ αὐτῶν ἤκμαζε, καὶ πλεῖον τοῦ κατὰ φύσιν ἰσχύουσα καθ’ ὅλου τοῦ γένους, ὅσῳ καὶ τὴν ἀπειλὴν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς κατ’ αὐτῶν προειλήφει. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τοῖς πλημμελήμασιν οἱ ἄνθρωποι οὐκ ἄχρις ὄρων ὠρισμένων εἰσπήκεισαν, ἀλλὰ κατ’ ὀλίγον ἐπεκτεινόμενοι λοιπὸν καὶ εἰς ἄμετρον ἐλπύθησαν, ἐξ ἀρχῆς μὲν εὐρεταὶ τῆς κακίας γενόμενοι, καὶ καθ’ ἑαυτῶν τὸν θάνατον προκαλεσάμενοι καὶ τὴν φθορὰν ὕστερον δὲ εἰς ἀδικίαν ἐκτραπέντες καὶ παρανομίαν πᾶσαν ὑπερβαλόντες, καὶ μὴ ἐνὶ κακῷ ἰστάμενοι, ἀλλὰ πάντα καινὰ καινοῖς ἐπινοοῦντες, ἀκόρεστοι περὶ τὸ ἁμαρτάνειν γεγόνασι.

...

Συνιδὼν γὰρ ὁ Λόγος ὅτι ἄλλως οὐκ ἂν λυθεῖν τῶν ἀνθρώπων ἡ φθορὰ εἰ μὴ διὰ τοῦ πάντως ἀποθανεῖν, οὐχ οἷόν τε δὲ ἦν τὸν Λόγον ἀποθανεῖν ἀθάνατον ὄντα καὶ τοῦ Πατρὸς Υἱόν, τούτου ἔνεκεν τὸ δυνάμενον ἀποθανεῖν ἑαυτῷ **λαμβάνει σῶμα**, ἵνα τοῦτο τοῦ ἐπὶ πάντων Λόγου μεταλαβὼν **ἀντὶ πάντων ἰκανὸν γένηται τῷ θανάτῳ**, καὶ διὰ τὸν ἐνοικήσαντα Λόγον ἀφθαρτον διαμείνη, καὶ λοιπὸν **ἀπὸ πάντων ἡ φθορὰ παύσεται τῆ τῆς ἀναστάσεως χάριτι**. Ὅθεν ὡς ἱερεῖον καὶ θῦμα παντὸς ἐλεύθερον σπίλου, ὁ αὐτὸς ἑαυτῷ ἔλαβε σῶμα προσάγων εἰς θάνατον, ἀπὸ πάντων εὐθὺς τῶν ὁμοίων ἠφάνιζε τὸν θάνατον τῆ προσφορᾷ τοῦ καταλλίλου.

Ἐπὲρ πάντας γὰρ ὧν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ
εἰκότως τὸν ἑαυτοῦ ναδὸν καὶ τὸ σωματικὸν ὄργανον
προσάγων ἀντίψυχον ὑπὲρ πάντων ἐπλήρου τὸ ὀφειλόμενον ἐν τῷ θανάτῳ·
καὶ ὡς συνῶν δὲ διὰ τοῦ ὁμοίου τοῖς πᾶσιν ὁ ἀφθαρτος τοῦ Θεοῦ Υἱὸς
εἰκότως **τοὺς πάντας ἐνέδυσεν ἀφθαρσίαν
ἐν τῇ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐπαγγελίᾳ.**

Καὶ αὐτὴ γὰρ ἡ ἐν τῷ θανάτῳ φθορὰ κατὰ τῶν ἀνθρώπων οὐκέτι χώραν ἔχει
διὰ τὸν ἐνοικῆσαντα Λόγον ἐν τούτοις διὰ τοῦ ἐνδὸς σώματος.

...

Οὐκέτι γὰρ νῦν ὡς κατακρινόμενοι ἀποθνήσκομεν,
ἀλλ' ὡς ἐγειρόμενοι περιμένομεν τὴν κοινὴν πάντων ἀνάστασιν,
“ἦν καιροῖς ἰδίους δεῖξει” (Α΄ Τιμ. 6,15)
ὁ καὶ ταύτην ἐργασάμενος καὶ χαρισάμενος Θεός».

**Μ. Ἀθανασίου, Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου,
καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ,
Μ.Ρ.Γ. 25, στ. 104 (§ 5 ἐξ.)**

Η ΩΦΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΟΘΡΗΣΚΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

Τοῦ κ. **Παύλου Ἀθ. Παλούκα**, Θεολόγου,
Ἐπιτ. Σχολικοῦ Συμβούλου Δ.Ε.

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

«Από τό 2011 ὑποβόσκει ἕνας ἀνεξήγητος ἀγώνας ἐξοβελίσεως τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν (ΜΘ) ἀπό τά σχολεῖα μέ τόν σαθρό λόγο, ὅπ εἶναι δογματικό καί ὁμολογιακό καί θέλουν νά τό ἀντικαταστήσουν μέ θρησκευολογικό μάθημα. Μάλιστα, ἔχει ἐκπονηθεῖ καί Πιλοτικό Σχέδιο, πού προβλέπει αὐτή τήν μετάλλαξή του.

Ὅμως, ἡ **μετάλλαξη** αὐτή τοῦ μαθήματος σέ θρησκευολογικό θά ἐπιφέρει τήν ἀλλοίωσή του καί θά δοθεῖ βάρος περισσότερο στά ἄλλα θρησκευματα μέ ἀποτέλεσμα τήν νόθευσή του καί τήν ἐπιβάρυνση τῶν μαθητῶν μέ ξένες καί ἐν πολλοῖς ἄσχετες ιδέες, πρὸς ὅσα ἐπιτάσσει καί τό ἰσχυρόν Σύνταγμα, τό ὁποῖον ὀρίζει τήν τόνωση τῆς τέ ἐθνικῆς καί θρησκευτικῆς συνειδήσεως¹.

Τά παιδιά καί οἱ ἔφηβοι ὅταν μεγαλώσουν καί ξέρουν νά κρίνουν, ἄς διαβάσουν καί ἄς ἀκολουθήσουν ὅ,τι θέλουν. Ἐλεύθεροι εἶναι. Οὔτε τούς κρατάει τούς νέους ἡ Ἐκκλησία ὑποχρεωτικά. Τοῦναντίον ὁ Χριστός τονίζει τό «ὄσπς θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν...». Εἶναι, Χριστός τῆς ἀγάπης καί τῆς ἐλευθερίας. Ἡ παιδαγωγική καί ἐθνοκοθησκευτική δεοντολογία, ὅμως, στήν ἡλικία αὐτή, μᾶς καλεῖ νά τά παιδαγωγήσουμε σωστά, ἀληθινά, ἐθνικά, χριστιανικά. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά δώσουμε στά ἑλληνόπουλα τήν Πίστη τῶν Πατέρων μας

«Θεμέλιον γάρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρά τόν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός»
(Α΄ Κορ. 3, 11)

καί νά τούς καλλιεργήσουμε τήν ἱστορική καί ἐθνική συνείδηση.

«Σήμερα πού ὁ Ἰνδουϊσμός περνάει βαθεῖα κρίση καί οἱ ὀπαδοί του θέλουν νά ἀποτινάξουν τά πειστικά του δεσμά, νά ἔρχεται ὁ δυτικός κόσμος καί νά ποθεῖ τήν “ἀνατολική πνευματικότητα”, αὐτό ὅπωςδήποτε ἀποτελεῖ ξεπεσμό².

Δυστυχῶς σήμερα παρατηρεῖται «ἀποχριστιανοποίηση τῆς Εὐρώπης». Ἀθηναϊκή ἐφημερίδα ἔγραψε ὅτι ὁ Γάλλος Ἐπίτροπος γιά Οἰκονομικές καί Δημοσιονομικές Ὑποθέσεις Πιέρ Μοσκοβισί προέβη στήν ἐξῆς θλιβερή καί ἀποθαρρυντική δήλωση: «Ἡ Εὐρώπη δέν εἶναι χριστιανική. Δέν πιστεύω στίς χριστιανικές ρίζες τῆς Εὐρώπης. Ἡ πολυπολιτισμικότητα, ἡ ἀποκαθίλωση τῆς χριστιανικῆς ταυτότητας, ἡ ἀντικατάσταση τῶν ὁμοιογενῶν ἀπό ἑτερογενεῖς πληθυσμούς ἀποτελοῦν σχέδιο μετατροπῆς τῆς Εὐρώπης σέ μιά πολυφυλετική ὄντοτητα, ἡ ὁποία θά σημαίνει τό τέλος της ὡς ἐθνική, ἱστορική πολιτιστική πραγματικότητα³.

Χαίρονται οἱ Ἑβραῖοι καί οἱ μουσουλμᾶνοι ἀπό τή βαθμιαία ἀποχριστιανοποίηση τῆς ἄλλοτε χριστιανικῆς Εὐρώπης καί τήν ταυτόχρονα ραγδαία ἄνοδο τοῦ ἰσλαμικοῦ κινήματος καί τῆς μεγάλης σέ ἀριθμούς παρουσία τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ στήν Εὐρώπη. Ἡ εὐθύνη ὄλων τῶν

1. Γ. Κιτσιολάμπρου, σχόλιο στήν ἐφημερίδα Ἰωαννῶν «Πρωινός Λόγος», 10-2-2017.

2. Περιοδικό «ΖΩΗ», 28-5-1992.

3. Γ. Κούβελα, «Ἡ ἀποχριστιανοποίηση τῆς Εὐρώπης», περιοδικό «Σύνδεσμος», Ἰανουάριος 2017, σελ. 14.

χριστιανῶν, καί ἰδίως τῶν ἡγετῶν, εἶναι πολύ μεγάλη.

«Στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσιὴ πάντως δὲν ὑπάρχει συγκεκριμένη ὁδηγία γιὰ τὰ Θρησκευτικά, ἀλλὰ ἔχει καταστῆ σαφές ἀπὸ τῆ Συνθήκη τοῦ Ἀμστερνταμ τοῦ 1997, ὅτι τὰ ζητήματα πού ἀφοροῦν τίς σχέσεις Ἐκκλησίας-Πολιτείας, καθὼς καί ἡ διδασκία τῆς Παιδείας ἀποφασίζονται ἀπὸ τὸ κάθε κράτος-μέλος ξεχωριστά.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2005, τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης, σέ ἄλλη ἀνακοίνωσή του (σύστασις 1720/2005) πρὸς τὰ κράτη-μέλη ἀναφορικά μὲ τὸ θέμα "Ἐκπαίδευση καί Θρησκεία", ὑπογράμμισε τὴ σημασία τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς γιὰ τὴ δημοκρατία, στὸ πλαίσιο, ὅμως, ἐνός μαθήματος μὲ καθαρὰ θρησκευογνωστικὸ χαρακτήρα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὰ παιδιά τῶν ὑπαλλήλων τῶν διαφορετικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Ε.Ε. στὶς Βρυξέλλες, στὸ Στρασοῦργο καί στὸ Λουξεμβούργο παρακολουθοῦν ἀκόμα ὁμολογιακὸ μάθημα»⁴.

Ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία μεριμνᾷ γιὰ τὴν παροχὴ γνώσεων στοὺς μαθητές, τὸν ἐπαγγελματικὸ τους προσανατολισμὸ καί γενικὰ τὴν κάθε εἴδους ἀνάπτυξη. «Ἄν ὡς ἀνάπτυξη ἐννοοῦμε μόνον τὴν βελτίωση τῶν οικονομικῶν μεγεθῶν, τὴν ἐπιστημονικὴ, τεχνολογικὴ καί ὀργανωτικὴ πρόοδο, τότε ἡ γνώση φθάνει. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἔχει καί πνευματικὴ διάσταση. Καί πῶς θὰ διαχειριστῆ τὴν ἀνάπτυξη καί τὴν πρόοδο χωρὶς τὸ κατάλληλο ἦθος, τὸν κατάλληλο πνευματικὸ ἐξοπλισμὸ;»⁵. Δέν ἐξαντλεῖται, ὅμως, ἐδῶ τὸ χρέος τῆς πολιτείας πρὸς τοὺς πολίτες τῆς καί μάλιστα τὰ νιάτα, πού ἀποτελοῦν καί τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους μας.

Γι' αὐτὸ προχωρεῖ στὴν οὐσία τῆς παιδείας, ἡ ὁποία «μετάληψις ἀγιότητός ἐστι», ὅπως τόνιζε καί ὁ μεγάλος παιδαγωγὸς καί ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος⁶.

Γνωρίζει ἴσως αὐτὸ πού διαπίστωνε ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας καί συμβάλλει στὴ

βελτίωση τῆς πατρίδας. Ἐλεγε σχετικὰ: «Ἡ βελτίωση τῆς Κοινῆς Πατρίδος, τῆς Ἑλλάδος, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἔργου τῆς καλῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν τέκνων τῆς ..., καλῆς ὑπὸ τὴν ἠθικὴν καί χριστιανικὴν ἔννοιαν, καλῆς ἐπίσης καί ὑπὸ τὴν φιλολογικὴν καί γλωσσικὴν ἔννοιαν». Ἔτσι ἐνδιαφέρεται καί γιὰ τὴν διαπαιδαγώγησή τους, μὲ τὴν διδασκαλίαν στὰ σχολεῖα ἀνθρωπιστικῶν μαθημάτων, μεταξύ των ὁποίων καί τὸ «μάθημα τῶν θρησκευτικῶν» (Μ.Θ.), πού **εἶναι μῆνυμα ζωῆς καί σωτηρίας, τρόπος καί σχέση ζωῆς, καί διασφαλίζει τὸ πρόσωπο καί τὴν ἐλευθερία τῶν νέων μας.** Ἐπὶ τοῦ πρώτου Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννη Καποδίστρια διδάχθηκε καί τὸ Μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὰ πρώτα τότε ἰδρυθέντα δημοτικὰ σχολεῖα.

Ἐπισήμως, ὅμως, ἡ διδασκαλία τοῦ Μ.τ.Θ. εἰσῆχθη ἐπὶ Ὀθωνος, στὴ μὲν Δημοτικὴ Ἐκπαίδευση διὰ τοῦ ὀργανικοῦ Νόμου τῆς 6/18 Φεβρουαρίου 1834, στὴ δὲ Μέση Ἐκπ/ση διὰ τοῦ ὀργανικοῦ Νόμου τοῦ 1836.

Ἀπὸ τότε θεωρεῖται τὸ Μ.τ.Θ. ὡς κάτι σημαντικό καί οὐσιώδες γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς προσωπικότητος τῶν μαθητῶν καί μπῆκε στὰ ἀναλυτικὰ καί ὠρολόγια προγράμματα ὄλων τῶν σχολείων, καί κατοχυρώθηκε συνταγματικὰ ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή.

«Ἡ πολιτεία ὑποχρεοῦται νὰ διδάσκει τὸ Μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν κατὰ τὸ Ὀρθόδοξο Χριστιανικὸ δόγμα, γιὰ τὸ δόγμα αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν θρησκείαν τῆς πλειοψηφίας τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἔτσι, ἀπὸ τὸ Σύνταγμα πιά, δικαίωμα νὰ ἀξιῶσουν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Πολιτεία νὰ παρέχει στὰ παιδιά τους θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση σύμφωνα μὲ τὸ δόγμα τοῦτο»⁷.

Ἐξ ὀλοκλήρου ἀντικατάστασις, δηλαδὴ νὰ γίνει δεκτὴ ἡ ἄποψη τῆς θρησκευολογικῆς διδασκαλίας, δέν εἶναι δυνατὸ σύμφωνα μὲ τὸ Σύνταγμα πού ἰσχύει σήμερα.

Ἡ νομοθεσία πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα ἦταν καί εἶναι παγία, ὅτι δηλαδὴ ἡ Παιδεία εἶναι

4. Κώστα Ζαφειρόπουλου, «Εὐρωπαϊκὸ κεκτημένο καί ἡ κατῆχησις στὰ σχολεῖα», ἐφημερίδα «Ἡ ἐφημερίδα τῶν Συντακτῶν», 7-10-2015, σελ. 29.

5. Π. Εὐθυμίου, «Ἡ γνώση θεμέλιο ἀνάπτυξης τῆς Εὐρώπης», ἐφημ. «ΤΟ ΒΗΜΑ», 22-2-2003.

6. Ρ.Γ. 63, 205

7. Ἀναστ. Μαρίνου, «Τὸ Σύνταγμα, ἡ Δημοκρατία καί τὸ Μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν», Ἀθήνα 1981, σελ. 19-20.

Ἑλληνορθόδοξη, ἔρμηνεύοντας ἔτσι καί τό Σύνταγμα (Ν. 309/1976 καί Ν. 1566/1985).

«Ἡ θρησκευτική ἐκπαίδευση τῶν μαθητῶν, ὅπως ἀναγνωρίζεται καί διεθνῶς, συνιστᾷ ὄρο τῆς ἠθικῆς καί πνευματικῆς τους ἀνάπτυξης καί ἔχει ὑψιστή κοινωνική σημασία», κατά τό ἄλλοτε Παιδαγωγικό Ἰνστιτούτο. Μιά ἀλήθεια πού τήν ἔχει συλλάβει τό πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων (Θουκυδίδη, Ξενοφῶντα, Ἰσοκράτη κ.ἄ.), γι' αὐτό καί ἐξαίρου τήν παιδευτική ἀξία τῆς θρησκείας⁸.

Ὅσοι λοιπόν βάλουν κατά τοῦ Ὁρθόδοξου Μ.Θ. καί ἐπιδιώκουν τή μετάλλαξή του σέ θρησκευολογικό, ἀδικοῦν καί προσβάλλουν τή νοημοσύνη καί τήν ἐπιστημοσύνη τῶν τῶν γενεῶν παιδαγωγῶν, φιλοσόφων, ἠθικολόγων, ψυχολόγων, ψυχιάτρων καί ἄλλων, πού ἔχουν ἄμεση σχέση μέ τήν ἀγωγή, τή μόρφωση καί τήν ψυχοσωματική-ψυχοδιανοητική ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου καί ἀναγνωρίζουν τήν τεράστια ἀξία τοῦ θρησκευτικοῦ χριστιανικοῦ μαθήματος. Ἴδιαίτερα στό σύγχρονο σχολεῖο.

Σύγχρονο σχολεῖο ἐννοοῦμε, σήμερα, ὄχι τό ἕως τώρα γνωστό παραδοσιακό καί μέ ὁμοιογενή μαθητικό πληθυσμό, ἀλλά σχολεῖο πολυεθνικότητας, πολυπολιτισμικότητας καί πολυθρησκευτικότητας. Μέ ἄλλα λόγια, φιλόξενο σχολεῖο.

Ποιά εἶναι, λοιπόν, ἡ θέση τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν, ἀλλά καί ποιο τό περιεχόμενό του σ' ἓνα τέτοιο ἰδιόμορφο σχολεῖο;

Ὁ Χριστός ἦταν καί εἶναι «σημεῖον ἀντιλεγόμενον»⁹ καί τό πῶς πολυσυζητημένο πρόσωπο στήν ἱστορία, εἴτε θετικά εἴτε ἀρνητικά.

Ὁ Χριστός κατέστη πόλος ἔλξεως πολλῶν, καί ὁ κεντρικός ἄξονας τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας.

Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τό Μ.τ.Θ., τό «μάθημά» Του, δηλαδή ἔγινε τό πολυσυζητημένο, κεντρικό ἀλλά καί προκλητικό θέμα

τῆς ἐποχῆς μας ἰδιαίτερα. Ἡ θέση του στό σύγχρονο σχολεῖο εἶναι τό ζητούμενο σήμερα: Νά μείνει ὡς ἔχει ὁ χαρακτήρας, τό περιεχόμενό του; Ν' ἀλλάξει; Νά προσαρμοστεῖ; Νά πᾶμε σέ θρησκευτικό συγκρητισμό ἢ οὐδετερόθρησκο σχολεῖο, κατά τή σύγχρονη ἀντίληψη τοῦ Γάλλου Ρεζίς Ντεμπρέ¹⁰;

Στή συνέχεια καταθέτουμε κάποιες ταπεινές σκέψεις γιά ἓνα γόνιμο καί ἀγαθό προβληματισμό ὄλων μας.

Α' Ἡ «ἀλήθεια» δέν μεταβάλλεται καί ἔχει ἀξία γιά ὅλους

Ἡ «ἀλήθεια», εἴτε ἐπιστημονική εἶναι εἴτε θρησκευτική, δέν μεταβάλλεται καί οὔτε ἐπηρεάζεται ἀπό τό χρονοδιάγραμμα: παρελθόν - παρόν - μέλλον.

Μόνο ὁ τρόπος μετάδοσης καί μετάγγισής της ἀλλάζει καί ἐπιλέγεται ἀναλόγως, ὅταν καί ὅποτε πρέπει.

Ὁ Χριστός δέν προσάρμοσε τό περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας Του ἀνάλογα μέ τοὺς ἀκροατές Ἰουδαίους ἢ Ἑθνικούς. Ἰσια-Ἰσια. Μερικές φορές μάλιστα, ἄν καί θίγονταν οἱ Ἰουδαῖοι, καί πάλι δέν ἄλλαξε οὐδόλως τόν χαρακτήρα τῆς διδασκαλίας Του, καί περνοῦσε τά μηνύματά του μέ γλυκύτητα καί ἀγάπη.

Τό ἴδιο ἔκαναν καί οἱ Ἀπόστολοι, οἱ Πατέρες, οἱ Μάρτυρες κ.ἄ.

Ἐνῶ συναντοῦν ἄλλοθρήσκους ἢ αἰρετικούς, δέν σκέπτονται οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον νά ἀλλάζουν τήν ἀλήθεια, γιά νά δείξουν δῆθεν σεβασμό στό θρησκευτικό τους «πιστεύω».

Τονίσαμε τή μιᾶ σκοπιά, ὅτι δηλαδή ὅποιο ἀκροατικό περιβάλλον συναντοῦσαν

8. Ἄντ. Μ. Ἰσογόνη, *Εἰδική Διδακτική*, β' ἔκδ., Ἀθῆναι 1970, σελ. 77.

9. Λοκ. 2, 35.

10. Βλέπε περισσότερο στό βιβλίο τοῦ Ρεζίς Ντεμπρέ, *Ἡ διδασκαλία τῆς θρησκείας στό οὐδετερόθρησκο σχολεῖο*, μετάφρ. Γιώργος Καράμπελας, Ἐπίμετρο: Παντελῆς Καλαϊτζίδης, ἔκδ. «Εστίας», Ἀθήνα 2004.

καί αντιμετώπιζαν τόσο ό Χριστός καί κυρίως αὐτοί πού μᾶς ἐνδιαφέρουν, οἱ συνηχιστές τῆς διδασκαλίας Του, δέν ταυτίζονταν μ' αὐτό, γιά νά μή στενοχωρήσουν ἢ ἐνοχλήσουν τή θρησκευτική ἰδιαιτερότητα τῶν ἄλλων, ἀλλά τούναντίον, ὡς ἔνθερμοι ὑποστηρικτές τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας πού ἦσαν, αὐτή καί ἐδίδασαν.

Ὁ Ἄγγλος νομπελίστας Τ. Ἔλιοτ εἶχε δηλώσει εὐστοχα, ὅτι:
«ἂν ὁ Χριστιανισμός ἐξαφανιστεῖ μιά μέρα, τότε ὀλόκληρος ὁ πολιτισμός μας θά ἐξαφανιστεῖ».

Δέν ὀρωδοῦν ἐνώπιον κανενός, ἀλλά καί δέν καταπιέζουν κανένα ὡς πρὸς τήν ἀποδοχή της. Προμετωπίδα ἔχουν τό «εἰ τίς θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν...»¹¹. Σέβονται λ.χ. οἱ Ἱεραπόστολοι τῶν Σλαύων Μεθόδιος καί Κύριλλος τήν πολιτιστική ταυτότητα καί ἐθνική ἰδιαιτερότητά τους, γι' αὐτό προσαρμόζουν μέν τά μέσα διδασκαλίας (λ.χ. τή γλώσσα), ἀλλά δέν ἀλλοιώνουν τήν ἐξ ἀποκαλύψεως χριστιανική ἀλήθεια, γιά νά φανοῦν ἀρεστοί καί νά γίνουν εὐκολότερα ἀποδεκτοί.

Γνωρίζουν καλά τά μέλη τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὅτι, ἡ ὁποία σχετικοποίηση τῆς διδασκαλίας της καί τῆς ἠθικῆς της θ' ἀποτελοῦσε τόν «Δούρειο ἵππο», πού θά ἀπειλοῦσε τελικά τήν ἴδια της τήν ὑπόσταση. Καί τοῦτο, γιατί ἡ πίστη της εἶναι μία καί ἀπόλυτη.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δέν ὑπάρχει τίποτε πού νά θίγει τά θρησκευτικά «πιστεύω» τῶν παιδιῶν τῶν μεταναστῶν στό σύγχρο-

νο σχολεῖο, ἀφοῦ: α) ἔχουν τό δικαίωμα, νομικά καί ἠθικά, τῆς ἀπαλλαγῆς τους ἀπό τό Μ.τ.Θ. (καί ἐν τούτοις πολλά παιδιά δέν τό χρησιμοποιοῦν καί παρακολουθοῦν καλύτερα καί μέ πολύ ἐνδιαφέρον τό Μ.τ.Θ.), καί β) θά μάθουν ἀπό τή χριστιανική διδασκαλία, ὅτι ὁ κηρυσσόμενος χριστιανικός Θεός, εἶναι Θεός καί Πατέρας ὄλων τῶν ἀνθρώπων («Πάτερ ἡμῶν» λέμε στήν Κυριακή Προσευχή μας) καί ἀγκαλιάζει ὄλους καί προνοεῖ γιά ὄλους καί ἀγαπᾷ ὄλους: «Ανατέλλει τόν ἥλιό του γιά τούς ἀγαθοῦς καί τούς πονηροῦς» καί «βρέχει γιά δικαίους καί ἀδίκους»¹².

Ἀπό τό στόμα τοῦ Ἄπ. Παύλου θά μάθουν ὅτι «ἐποίησέ τε ἐξ ἑνός αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν το πρόσωπον τῆς γῆς, ὀρίσας ... καί τάς ὀροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν ... τοῦ γάρ καί γένος ἐσμέν...»¹³.

Ἐπίσης, ἡ παραβολή τοῦ «Καλοῦ Σαμαρείτη»¹⁴ θά τούς διδάξει ὅτι «πλησίον εἶναι ὁ καθένας» (μαῦρος, λευκός, μουσουλμάνος, κ.ἄ.) καί ἡ χριστιανική ἀγάπη δέν ἔχει ὄρια, σπάει τά σύνορα τῆς διακρίσεως καί ἀγκαλιάζει ὄλους, ἀνεξαρτήτως χρώματος, φυλῆς, θρησκείας, φύλου καί κοινωνικῆς τάξεως καί τούς ἀντιμετωπίζει ὡς ἀδελφούς «ἐν Χριστῷ».

Θά ἀκούσει ἀκόμη ὁ ἄλλοεθνῆς καί ἀλλόθρησκος, θά ἀκούσουν δηλαδή οἱ μεταναστοπάιδες καί τά προσφυγόπουλα, ὅτι ὁ «καταστατικός χάρτης» τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου δέν πρωτοκηρύχθηκε ἀπό τίς γνωστές «διακηρύξεις» Ο.Η.Ε., Γαλλικῆς Ἐπανάστασης κ.ἄ., ἀλλά πρὶν ἀπό 2000 χρόνια, ἀπό τό στόμα τοῦ πρῶην διώκτη καί ἀλλόθρησκου καί μετέπειτα ὄμως ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν Παύλου: «Οὐκ ἐνὶ Ἰουδαίῳ οὐδέ Ἑλλην, οὐκ ἐνὶ δοῦλος οὐδέ ἐλεύθερος, οὐκ ἐνὶ ἄρσεν καί θῆλυ πάντες γάρ ὑμεῖς εἶς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»¹⁵, καί, «οὐκ ἐνὶ Ἑλλην καί Ἰουδαῖος ..., βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος, ἀλλά τά πάντα καί ἐν πᾶσι Χρι-

12. Ματθ. 5, 45.

13. Πράξ. 17, 24-30.

14. Λουκ. 10, 30-37.

15. Γαλ. 3, 28.

11. Ματθ. 16, 24.

στός»¹⁶. Θά ἀντιληφθοῦν, λοιπόν, τόν ὑπερθετικό, ὑπερφυλετικό καί οἰκουμενικό χαρακτηρισμό τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος καί ὅτι ὅλοι εἴμαστε ἴσοι ἐνώπιόν τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι, ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα θά πορεύεται μέ ἀγάπη καί εἰρήνη.

Τό βαθύ καί οὐσιῶδες κοινωνικό καί πολιτιστικό πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ θά διαπιστωθεῖ «ιδίοις ὡσίν» ἀπό τούς μαθητές ἄλλου θρησκευματος. Τό ἴδιο καί οἱ διαχρονικές ἀξίες τοῦ χριστιανισμοῦ, ἤτοι τῆς ἀγάπης, τοῦ σεβασμοῦ τοῦ προσώπου καί τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων, τῆς εἰρήνης, τοῦ δικαίου, τῆς ἰσότητας κ.ἄ., θά ἐμπνεύσουν καί δέν θά προσπλυτίσουν, ὅπως λένε μερικοί.

Θά καλλιεργηθεῖ πολιτισμός καί κοινωνικότητα, ἐνότητα μεταξύ μας κ.λπ. καί ποτέ μισαλλοδοξία, μίσος μεταξύ των λαῶν. Εἶναι μέσα στή φύση τῆς Ὁρθοδοξίας καί στούς σκοπούς της τό νά ἐπικρατήσῃ τό πνεῦμα τῆς συνύπαρξης, συνεργασίας, συνδιαλλαγῆς, ἐνότητας καί συμβίωσης τῶν λαῶν: «ἵνα πάντες ἐν ὣσι, ... ἵνα ὣσιν ἐν καθὼς ἡμεῖς ἐν ἔσμεν»¹⁷.

Γιά πανανθρώπινες χριστιανικές ἀξίες ἀκοῦμε, ἀκόμη καί ἀπό κείλη ἄσχετων μέ τήν Ἐκκλησία, ἀλλά γιά πανανθρώπινες μουσουλμανικές ἢ βουδιστικές ἀξίες δέν ἀκούσαμε ποτέ (τουλάχιστον ὁ γράφων προσωπικά). Ὁ Ὄζανάμ, Γάλλος Καθηγητής τοῦ Δικαίου, παρατηρεῖ ὅτι: «Μόνο τό Εὐαγγέλιο μπορεῖ νά ἀναγνωρίσει τήν ἀξία τοῦ δούλου, τοῦ ἐργάτη, τοῦ πτωχοῦ, τοῦ ἀνθρώπου πού εἶναι ὑφιστάμενος, πού ἐργάζεται καί ὑποφέρει, δηλαδή τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς ἀνθρωπότητας»¹⁸.

Αὐτό γίνεται καί ἰσχυρό στήριγμα τοῦ μετανάστη ἢ πρόσφυγα: ἡ πίστη στό Θεό πού εἶναι προστάτης τῶν φτωχῶν, τῶν ἀδυνάτων καί τῶν κατατρεγμένων.

16. Κολ. 3, 11.

17. Ἰωάν. 17, 21-22

18. Ἰωάν. Ν. Ζήκου, «Ἡ διαχρονικότητα τοῦ χριστιανισμοῦ», «Ἑλληνοχριστιανική Ἀγωγή», Φεβρ. 2002, σελ. 39.

Β' Πολυδιάστατη ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας

Φρονοῦμε ταπεινῶς ὅτι ἡ χριστιανική διδασκαλία:

1. Ἔχει πολλές διαστάσεις (θρησκευτική, σωτηριολογική, ψυχολογική, πνευματική, ἠθικοκοινωνική, παιδαγωγική καί πολιτιστική) καί δέν διακρίνεται ἀπό μονομέρεια καί φανατικό φονταμενταλισμό, ὅπως παρατηρεῖται σέ ἄλλες θρησκείες (λ.χ. Ἰσλαμισμός), καί οὔτε ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν εἰλικρινή, ἀντικειμενική καί χωρὶς παρωπίδες ἐπιστήμη.

Ὁ Χριστιανισμός περιέχει τά πάντα καί καλύπτει τόν ὅλον ἄνθρωπο. Θά ψάχνομε λοιπόν γιά τά ἐπί μέρους θετικά στοιχεῖα τῶν ἄλλων θρησκευτῶν, γιά νά βοηθηθοῦμε στή ζωή μόνο κοινωνικά καί ὄχι λυτρωτικά;

«Ἡ Χριστιανική θρησκεία εἶναι πάντοτε καί θά μείνει ἡ μόνη φιλοσοφία, ἡ μόνη ψυχολογία, ἡ μόνη ἠθική», εἶχαν διακηρύξει πρὶν ἀπό χρόνια 83 κορυφαῖοι Νευρολόγοι καί Ψυχίατροι τῆς Γερμανίας¹⁹.

Αὐτό τό πολυδιάστατο τῆς χριστιανικῆς πίστεως πού στηρίζεται στήν Ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ καί εἶναι γεγραμμένη στήν Ἁγία

19. Π.Α. Παλούκα, Ἡ ἀξία τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτῶν ..., Ἀθήνα 1991, σελ. 37. Εὐσταθίου Μπάστα, Χθές καί Σήμερα, ἐκδ. Ε΄, Ἀθῆναι, Ἰούνιος 1986, σελ. 23. Περιοδικό «Ἀκτίνες» 1946, σελ. 143.

Γραφή, θά όμολογήσει καί ό Γάλλος Έγκυκλοπαιδιστής-Διαφωτιστής D. Diderot (Ντυντερώ 1713-1784) μέ τούτα τά λόγια: «Η Βίβλος είναι γιά μένα άνεξιχνίαστο αίνιγμα. Πάν ό,τι μπορεί νά όνομασθεϊ μέγα επί του πεδίου των τεχνών καί των γραμμάτων ήνιλησε τήν ύλη του από τό βιβλίό αυτό ή όφείλει σ' αυτό τήν μορφή του...»²⁰.

Έξάλλου Εύρωπαίοι είμαστε, καί τά θεμέλια του εύρωπαϊκού πολιτισμού στηρίχθηκαν στίς χριστιανικές άξίες. Γι' αυτό ό Άγγλος νομπελίστας Τ. Έλιοτ είχε δηλώσει εύστοχα, ότι: «άν ό Χριστιανισμός εξαφανιστεί μιά μέρα, τότε όλόκληρος ό πολιτισμός μας θά εξαφανιστεί»²¹. Αλλά καί γενικότερα «ή ψυχή του πολιτισμού είναι ή θρησκεία, ή άληθινή καί μεγαλειώδης έκφραση τής όποίας βρίσκεται στήν Άνατολική-Βυζαντινή Όρθοδοξία», όπως πολύ εύστοχα τόνιζε ό Άγγλος ιστορικός του πολιτισμού Άρνολντ Τόυνμπυ²². Γιατί νά άναγκαστούμε νά προσαρμοστούμε σέ άλλες ξένες πραγματικότητες ή νά άσχοληθούμε μέ άλλα μικρότερης άξίας θέματα, έπειδή τό άπαιτούν κάποιοι άλλοι;

2. Σέβεται τό πρόσωπο καί τήν έλευθερία του άλλου καί καλλιεργεί βαθύ πνεύμα κοινωνικότητας, ένότητας, συνεργασίας, αγάπης καί συναδέλφωσης μεταξύ των ανθρώπων μέ διαφορετικά «πιστεύω». «Η θρησκεία συνιστά ένα σημαντικό μέρος τής άγωγής, τό όποιο πολύ λίγο καί ιδιαίτέρως πολύ λίγο συστηματικά λαμβάνεται υπόψη»²³, υποστήριζε καί ό Άϊνστάϊν.

3. Καταργεί κοινωνικές, φυλετικές καί θρησκευτικές, άκόμη, διακρίσεις καί δημιουργεί ίδανική καί εύτυχισμένη κοινωνία ανθρώπων, χωρίς τάσεις βίας καί μίσους,

χωρίς άντεγκλήσεις καί πολέμους, χωρίς άνισότητες καί άδικίες.

Θά άρκούσε ή έφαρμογή τής «Επί του Όρους Όμιλίας» του Κυρίου, τήν όποία ύμνησαν άκόμη καί ό Ίνδός φιλόσοφος Μαχάτμα Γκάντι (1928) καί ό άρνητής Δ. Στράους²⁴, γιά νά έχουμε μιά ίδανική, άγγελική κοινωνία ανθρώπων.

Ό Χριστιανισμός περιέχει τά πάντα καί καλύπτει τόν όλον άνθρωπο. Θά ψάχνουμε λοιπόν γιά τά επί μέρους θετικά στοιχεία των άλλων θρησκειών, γιά νά βοηθηθούμε στή ζωή μόνο κοινωνικά καί όχι λυτρωτικά; Στά ύπαρξιακά καί μεταφυσικά προβλήματα του ανθρώπου μόνο ή Άλήθεια του Χριστού δίνει άπαντήσεις ίκανοποιητικές. Λύτρωση καί σωτηρία προσφέρει μόνο ό Ένανθρωπήσας, Σταυρωθείς καί Άναστάς Χριστός. Γι' αυτό είναι μήνυμα ζωής καί σωτηρίας ό Χριστιανισμός, πού πρέπει νά πάρουν οί μαθητές καί όχι νά «σκοτώσουμε» τόν καιρό μας μέ τίς άλλες θρησκείες. Άν ύπάρχουν θρησκευτικά καί θρησκευολογικά ένδιαφέροντα, άς τά ίκανοποιήσουν άργότερα στή ζωή τους. Τώρα μόνο άς γνωρίζουν τούτο: Οί άλλες θρησκείες είναι ανθρώπινα κατασκευάσματα καί οί ίδρυτές τους δέν ύποστήριξαν ποτέ ότι είναι Θεοί, αλλά «προφήτες» ή ... Μόνο ό Χριστός τόλμησε νά πει ότι «Εγώ ειμι τό Φώς, ή Όδός, ή Άλήθεια, ή Άνάστασις καί ή Ζωή», έπειδή είχε αυτοσυνειδησία ότι πράγματι είναι. Ό Ίδιος πάλι καί μόνον Αυτός έθεσε ένώπιον τής ανθρωπότητας τό έρώτημα «Τίς έξ ύμων έλέγχει μέ περί άμαρτίας». Μπορεί νά γίνει σύγκριση μέ ανθρώπους ίδρυτές θρησκειών, έμπόρους, παντρεμένους, «καπάτσους» καί μέ κάθε ανθρώπινη άδυναμία...; Άσφαλώς, όχι.

Ός έκ τούτου, δέν ύπάρχει λόγος άλλαγής του χαρακτήρα του Μ.τ.Θ., τό όποιο διδάσκεται σέ όλα σχεδόν τά κράτη τής Εύρώπης καί μάλιστα κατηχητικής μορφής (δηλαδή τό τής Χριστιανικής Θρη-

20. Όμιλοϋν οί Σοφοί περί Άγίας Γραφής, έκδ. «Ζωής», Αθήνα 1963, σελ. 69.

21. Ε.Ν. Μόσχου, Τόμας Στέρν Έλιοτ, Τό άληθινό του πρόσωπο καί ό συμβολισμός του έργου του, έκδ. «Η Δαμασκός», Αθήνα 2002, σελ. 92-93.

22. Περιοδικό «Οικονομικός Ταχυδρόμος», 14-9-1995, σελ. 44.

23. Α. Einstein, Mein Weltbild, (Ulstein – Bucher), 1964, σελ. 23.

24. Βλ. Νικ. Νευράκη, Ό Χριστός καί ό καινούριος κόσμος του Θεού (σχ. έγχειρ.), Αθήνα 1989, σελ. 150-151.

σκείας). «Πουθενά δέν διδάσκεται μάθημα Θρησκευτικῶν μὴ κατηχητικόν. Ἐπεχειρήθη πρό ἐτῶν νά εἰσαχθεῖ κάτι τέτοιο εἰς τήν πόλιν τοῦ Βερολίνου, ἀλλά τό Συνταγματικό Δικαστήριον τῆς Γερμανίας δέν τό ἐπέτρεψε»²⁵. Τούναντίον στήν Ἑλλάδα οὔτε καθαρά ὁμολογιακό εἶναι ἀλλ' οὔτε κι ἔχει ἀπόλυτο κατηχητικό χαρακτήρα. Δέν εἶναι ἀποκλειστικά μύηση, ἀλλά σπουδή καί μετάδοση γνώσεων, πού ἔχουν σχέση μέ θρησκευματα (μέ βασικό κορμό βέβαια τόν Ὁρθόδοξο Χριστιανισμό), ἱστορία, τέχνη, ἠθικές ἀξίες, Θ. λατρεία, ἀνθρώπινα δικαιώματα, πολιτιστικά καί ἠθικοκοινωνικά κείμενα καί προβλήματα κ.λπ. Θά πρέπει, λοιπόν, νά μιλάμε γιά ἀλλαγὴ νοοτροπίας καί συμπεριφορᾶς τῶν διδασκόντων· γιά ἔκσυγχρονισμό τοῦ τρόπου καί τῶν μεθόδων-μέσων μετάδοσης τοῦ γνωστικοῦ καί μορφωτικοῦ ἀγαθοῦ τῆς εὐαγγελικῆς ἀλήθειας καί τῆς προσέγγισης τῆς ἀθώας καί ἀδόλεψτης ψυχῆς τῶν παιδιῶν τῶν προσφύγων ἢ μεταναστῶν, πού φοιτοῦν στά σχολεῖα μας.

Ἔτσι ἐπιτελεῖται καί ἡ ἐκ χριστιανικοῦ καθήκοντος ἀπορρέουσα ἱεραποστολή, μέ ὅλη τήν γνήσια ἀνθρωπιστική καί κοινωνική της διάσταση. Προσέτι καί ἀπό ἐθνικῆς πλευρᾶς εἶναι γνωστό ὅτι ἡ Ἐκκλησία μας εἶναι «ἡ Κιβωτός τοῦ Ἔθνους» καί «ἡ Ὁρθοδοξία ὑπῆρξε ἐκεῖνη πού διέσωσε τόν Ἑλληνισμό μέσα ἀπό τούς σκοτεινοὺς αἰῶνες» (Στῆβεν Ράνσιμαν, Βυζ/γος). Τό ἴδιο ὑποστήριξαν καί ὁ π. Γ. Φλωρόφσκυ, ὁ Σπ. Ζαμπέλιος, ὁ Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος καί ἄλλοι ἱστορικοί, Ἕλληνες καί ξένοι. Ὁ μέγας λογοτέχνης καί ἀγιογράφος Φώτης Κόντογλου παρατηροῦσε ὅτι: «Ἡ Ρωμοσύνη εἶναι ζυμωμένη μέ τήν Ὁρθοδοξία, γι' αὐτό Χριστιανός καί

Ἕλληνας ἦτανε τό ἴδιο. Ἀπό τότε πού γινήκανε Χριστιανοί οἱ Ἕλληνες, πήρανε στά χέρια τους τή σημαία τοῦ Χριστοῦ καί τήν κάνανε σημαία δική τους: Πίστις καί Πατρίς!».

Ὁ προχριστιανικός Ἑλληνισμός ἦταν σχεδόν ἡμιθανής, ὅταν τόν βρῆκε ὁ Χριστιανισμός, καί τόν νεκρανάστησε. Μεγάλοι στοχαστές καί ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ πολὺς Α. Τούνμπι εἶχε πεῖ πῶς «... ἂν δέν γινόταν ἡ ἱστορική αὐτὴ συνάντηση, ὁ Ἑλληνισμός θά εἶχε ἐξαφανιστεῖ, καθότι, σέ τόσο μεγάλη παρακμὴ εἶχε φτάσει»²⁶.

Γ' Ὠφέλιμη γιά ὅλους ἡ χριστιανική διδασκαλία τῶν ἐπιμέρους θεματικῶν κύκλων

Ἄς κάνουμε μιὰ ἀδρομερὴ ἀναφορὰ σίς ἐπὶ μέρους θρησκευτικῆς ἐνότητες, τουτέστι στοὺς κύκλους τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων πού διδάσκονται ἀπὸ τό 1838 ἕως σήμερα, στό Γυμνάσιο καί στό Λύκειο.

Ἔτσι θά καταλάβουμε καί θά ἀντιληφθοῦμε πολὺ καλά ὅτι μέσα ἀπὸ τήν ἕως τώρα διδασκόμενη θρησκευτική ὕλη, ὅχι μόνο δέν θίγονται τά θρησκευτικά «πιστεύω» τῶν ἑτεροθρήσκων παιδιῶν καί ἐφήβων, ἀλλ' ἀντιθέτως ὠφελοῦνται πολλὰ ἐξ αὐτῶν καί ποικιλοτρόπως (θρησκευτικά, ἱστορικά, ψυχολογικά, παιδαγωγικά, ἠθικά, κοινωνικά καί πολιτιστικά).

Ἀναφορῆς ἀγιογραφικῆς, ἱστοριοεκκλησιαστικῆς, λειτουργικῆς καί ἠθικοκοινωνικῆς, πού θά γίνουν μέσα ἀπὸ τά μαθήματα τῆς Ἀγ. Γραφῆς, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, τῆς θρησκευτολογίας, τῆς δογματικῆς καί τῆς ἠθικῆς, θά ὠφελήσουν ὅλους τοὺς μαθητές, ἀνεξαρτήτως θρησκευματοῦ, ἀφοῦ καλλι-

25. Γεωργίου Κρίππα, Δρ Συνταγματικοῦ Δικαίου, «Σύντομη ἀντίκρουση ἀπόψεων τοῦ "Συνασπισμοῦ", περί σχέσεων Κράτους-Ἐκκλησίας», στό περιοδικό «Τόλμη» Σεπτέμβριος 2004, σελ. 40. Βλέπε καί ἐκτενὴ μελέτη τοῦ ἰδίου μέ τίτλο: «Ἡ συνταγματικὴ κατοχύρωση τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν παρ' ἡμῶν καί ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ», Ἀθῆναι 2001 (Ἀνάπτυξη ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Θεολογία», τόμ. 71, τεύχ. 1^ο, Ἰαν.-Ἰουνίου 2000).

26. Ἐκκλ.σ. ἐφημερίδα «Ὁρθόδοξος Τύπος», «Κόντογλου: Ἡ Ρωμοσύνη εἶναι ζυμωμένη μέ τήν Ὁρθοδοξίαν!», 13-1-2017, σελ. 2.

εργούν ἦθος καί παιδαγωγούν, παρέχουν γνώσεις θρησκευτικοπολιτισμικές, δίνουν ἀπαντήσεις σέ σύγχρονα ἠθικοκοινωνικά καί βιοηθικά προβλήματα τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας· καί, τέλος, διά μέσου τῶν λειτουργικῶν γνώσεων προβάλλονται καί καλλιεργούνται ὅλες οἱ ἀξίες τοῦ ἀνθρώπου (ἠθικές, κοινωνικές, παιδαγωγικές, αἰσθητικές, πολιτειακές, πολιτισμικές καί βιολογικές ἀκόμη). Δέν ἀντιλέγει κανείς στό νά γνωρίσουν ὅλοι οἱ μαθητές καί τά ἄλλα μεγάλα θρησκευτά (Ἰουδαϊσμό, Μουσουλμανισμό, Βουδισμό, Ἰνδουισμό, κ.ἄ.), γιά νά ἔχουν μιά σαφῆ γνώση περί αὐτῶν, νά συγκρίνουν, νά μποροῦν νά ἐπιλέξουν τά θετικά στοιχεῖα τους καί νά ἀπορρίψουν τά ἀρνητικά (λ.χ. τήν ὑποτιμημένη θέση τῆς γυναίκας στό Ἰσλάμ, τή δέσμευση τῆς ἐλευθερίας ἀποδοχῆς ἢ ἀπόρριψης κάποιων ἀρνητικῶν στοιχείων τοῦ μουσουλμανισμοῦ ἢ τοῦ Βουδισμοῦ ἢ τοῦ Ἰνδουισμοῦ κ.ἄ., τήν ἀπόρριψη κάθε ἄλλου θρησκευτικοῦ «πιστεύω» κ.λπ.). Ἀκόμη, νά γνωρίσουν τή θετική ἢ ἀρνητική προσφορά τους στίς κοινωνίες καί στόν πολιτισμό τῆς ἀνθρωπότητας. Καί αὐτό γίνεται κυρίως στή Β΄ Λυκείου (ἀπό τό 1838 πού διδάσκεται τό Μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν), γιατί προσφέρεται καί ἡ ἀντιληπτική ἱκανότητα τῶν μαθητῶν, ὥστε νά μαθαίνουν ἀντικειμενικά καί ἀνεπηρέαστα γιά ὅλες τίς θρησκείες καί νά μποροῦν νά κρίνουν, νά συγκρίνουν, νά ἐπιλέξουν, νά ἀπορρίψουν ἢ νά συγκρατήσουν· τότε, μέ τή δική τους ἐλεύθερη βούληση καί προαίρεση θά μποροῦν νά ἀκολουθήσουν τή θρησκευτική ταυτότητα πού τούς «πηγαίνει», καί ἀφοῦ θά κατασταλάξουν μόνοι τους στό ποιά θρησκεία ὑπέρεχει, καί ἔχει τήν ἀλήθεια, συγκρινομένη βεβαίως μέ τίς ἤδη ὑπάρχουσες διεθνῶς καί στόν ἑλληνικό χώρο μας.

Προηγεῖται βέβαια ἡ ἐνημέρωσή τους καί γίνεται μιά ἀντικειμενική προσέγγιση στά βαθιά καί καθολικά αἰτήματα τῆς ψυχῆς τῶν ἐφήβων: Εἶναι ἐγγενές το θρησκευτικό συναίσθημα; Τί εἶναι Θεός; Ποιός ἦταν ὁ Χριστός, ὁ Βούδας, ὁ Μωάμεθ κ.ἄ.; Τί εἶναι

θρησκευτική πίστη καί ἄν ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τή λογική του ἀνθρώπου καί τήν ἐπιστήμη· ποιές μεταφυσικές, ὑπαρξιακές, ψυχολογικές καί ἠθικοκοινωνικές ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καλύπτει; Τί εἶναι ἀθεῖα καί πῶς μπορεῖ ἢ ὄχι νά γίνει ἀποδεκτή, καί ποιές οἱ συνέπειές της στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου (ψυχολογικές, ἠθικές, κοινωνικές κ.ἄ.); Τί εἶναι θρησκεία καί ποιές θρησκείες καί παραθρησκευτικά φαινόμενα ἐπηρεάζουν τόν ἄνθρωπο καί σήμερα; Ποιά ἡ ἀποστολή τῶν θρησκείων καί ποιά ἡ συμβολή τους στόν παγκόσμιο πολιτισμό; Ποιά ἰδιαιτέρως ἡ προσφορά τοῦ Χριστιανισμοῦ στήν ἀνθρωπότητα (μεταφυσική, ἠθικοκοι-

*Μέσα ἀπό τήν ἔως
τώρα διδασκόμε-
νη θρησκευτική ὕλη,
ὄχι μόνο δέν δίγονται
τά θρησκευτικά «πι-
στεύω» τῶν ἑτεροδρή-
σκων παιδιῶν καί ἐφή-
βων, ἀλλ' ἀντιθέτως
ὠφελοῦνται πολλά
καί ποικιλοτρόπως.*

νωνική, ψυχολογική, παιδαγωγική, μορφωτική καί πολιτιστική); Καί ἄλλα πολλά ἐνδιαφέροντα θέματα πού ταλανίζουν καί ἀπασχολοῦν κυρίως τήν ἐπαναστατημένη συνείδηση τοῦ ἐφήβου.

Μιά ἀπλή ἐνδεικτική ἀναφορά στίς κατηγοριοποιημένες χριστιανικά γνώσεις (ἀγιογραφικές, ἱστορικές, ἠθικές κ.λπ.), θά ἀρκοῦσε γιά νά γίνει ἀποδεκτή ἡ ὀρθόδοξη διδασκαλία ἀπό μαθητές χριστιανούς καί μή, καί νά ἀντιληφθοῦμε ὅλοι (μαθητές, κοινωνία καί ἀρμόδιοι πολιτικοί παράγοντες) τά ὠφελήματα πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτή τή χριστιανική διδασκαλία.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Τοῦ π. **Γεωργίου Μποροβίλου**,
Οἰκονομολόγου, θεολόγου, δ. Θεολογίας

Ἡ προσφορά τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας

στὶς ἐπιστῆμες κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, ὑπῆρξε κεφαλαιώδης. Σχεδόν ὅλοι οἱ εἰσηγητές καὶ οἱ δάσκαλοι τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἱερωμένοι. Ἐπίσης ὅλοι εἶναι, πρωτίστως, μεγάλοι θεολόγοι. «*Εἶναι αὐτοὶ ποὺ σέ δύσκολους καιροὺς πρόσφεραν στὸν λαό μας, τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση συνδυασμένη μὲ τὴν προσπάθεια νὰ διατηρηθεῖ ἡ συνείδηση τῆς ἰδιαιτερότητάς του*»¹. Αὐτὸ δείχνει πῶς ἡ Ἐκκλησία καὶ εἰδικότερα τὸ Πατριαρχεῖο δέν ἀποκλείει τὴν γνῶση καὶ τὴ διάδοση τῶν ἐπιστημῶν. Ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπίσημη ἀπόφαση περὶ παιδείας κατὰ τὴν Σύνοδο ποὺ συνεκάλεσε τὸ 1593, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰερεμίας Β΄ ὁ Τρανός, μὲ πρόταση τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγά, ὅπου στὸν ζ΄ κανόνα διαβάζουμε: «*Ἦρυσεν ἡ ἅγια σύνοδος ἕκαστον ἐπίσκοπον ἐν τῇ ἑαυτοῦ παροικίᾳ φροντίδα καὶ δαπάνην τὴν δυναμένην ποιεῖν, ὥστε τὰ θεῖα καὶ ἱερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθεῖν δέ κατὰ δύναμιν τοῖς θέλουσιν διδάσκεσθαι καὶ τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις, ἔαν τῶν ἐπιτηδείων χρεῖαν ἔχωσιν*»², ἕως τὴν ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μὲ ἐλάχιστες ἀντιδράσεις, ὅπως αὐτὴ τοῦ Ἀθα-

νασίου Παρίου³, ἐνδιαφέρεται καὶ γιὰ τὴν διδασκαλία τῶν Ἐπιστημῶν. Τουλάχιστον δέν ἀπαγορεύει στοὺς ἱερωμένους τὴ διδασκαλία. Ἡ ἐνασχόληση μὲ τίς ἐπιστῆμες δέν ἀποτελεῖ ἐργασία αἰρετιζόντων διδασκάλων.

«Ἡ ἀναγέννηση τῶν Μαθηματικῶν καὶ τῆς Ἀστρονομίας τοῦ Πτολεμαίου συντελεῖται τὸν 17^ο αἰ. καὶ ὀφείλεται φυσικὰ στὸ ρεῦμα τοῦ Χριστιανικοῦ Οὐμανισμοῦ ποὺ προώθησαν ὁ Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις καὶ οἱ περὶ αὐτόν... Ὁ Κύριλλος συλλαμβάνει τὴν ἐνότητα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὸν χριστιανικὸ καὶ τὸ ἰδεολογικὸ ρεῦμα ποὺ ἰδρύει ὁδηγεῖ στὴν ἐπανασύνδεση τοῦ ὑστατοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικόν...»

Σύγχρονος τοῦ Κυρίλλου ὑπῆρξε καὶ ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεύς ὁ ὁποῖος δρᾷ ἀντιστοίχως ὡς πρὸς τὸν Πατριάρχη στὸν τομέα τῶν ἐπιστημῶν. Κατὰ τὸ 1726 συγγράφει τὴν *Σφαρική κατὰ Πτολεμαῖον Γεωγραφία*, ἕνα κυρίως μαθηματικὸ βιβλίον... Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ θά διαβαστεῖ ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνες λογίους ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ παρόμοια θέματα τὸν 17^ο καὶ 18^ο αἰ.»⁴.

1. Σ. Λευκοπούλου, *Ἐπιστημονικὴ Ἐπανάσταση καὶ Ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Ἡ περίπτωση τοῦ 18^{ου} αἰῶνα* [Διπλωματικὴ ἐργασία ΑΠΘ], Θεσσαλονίκη 2015.

2. Κ. Σάθας, *Βιογραφικὸν σχεδιάσμα περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἰερεμίου Β΄ (1572-1534)*, σ. 91.

3. Ἀθανάσιος Πάριος, *Περὶ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, ἢ Ἀντιφώνησις πρὸς τὸν παράλογον ζῆλον τῶν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης ἐρχομένων φιλοσόφων καὶ ἐπὶ ἀφιλοσοφία τὸ ἡμέτερον γένος ἀνοήτως οἰκτειρόντων. Τούτοις προσετέθη καὶ Παραίνεσις πρὸς τοὺς ἀδεῶς πέμποντας εἰς Εὐρώπην τοὺς παῖδας / Ἀμφοτέρω συγγραφέντα ὑπὸ Ναθαναὴλ Νεοκαισαρέως τοῦ ἐν τῷ Ἄγιῳ Ὄρει ἡσυχάζοντος*, ²1866.

4. Εὐθύμιος Νικολαΐδης, «Ἡ διδασκαλία τοῦ Πτολε-

«Στίς Ρουμανικές χώρες τό έλληνικό στοιχείο άποτελοΰσε τόν κύριο παράγοντα στήν οικονομική ζωή καί μέσω αυτών ή έλληνική γλώσσα διείσδυσε στά άστικά στρώματα. Οί ήγεμόνες καί οί μεγάλοι βο-

γίτροι στρέφονται πρὸς τήν ἴδια γλώσσα καί πολιτισμό. Ἐκτός ἀπό αὐτό τά ἑλληνικά ἀποτελοῦσαν κατά τόν 17^ο - 18^ο αἰ. ἐργαλεῖο διανοητικῆς προόδου, ἦταν ἡ μεγάλη γλώσσα τοῦ πολιτισμοῦ ὅπως σημειώνει ὁ μέγας ἱστορικός N. Jorga. Γλώσσα πού ἱκανοποιῶσε τήν προσπάθεια τῶν ἀνθρώπων νά πλησιάσουν τόν κλασικό ἑλληνισμό καί τόν Δυτικό Διαφωτισμό ἀπό τίς ἑλληνικές μεταφράσεις.

μαίου κατά τήν Τουρκοκρατία», *Οἱ Μαθηματικές Ἐπιστῆμες στήν Τουρκοκρατία* [KNE/EIE], Ἀθήνα 1990.

Ὁ πῶς φημισμένος φορέας παιδείας στόν 18^ο αἰ. ἦταν στό Ἰάσιο καί τό Βουκουρέστι οἱ Ἡγεμονικές Ἀκαδημίες ὅπου φοιτοῦσαν φτωχά παιδιά ὀρθοδόξων ἀπ' ὅλα τα Βαλκάνια. Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου ἰδρύθηκε τό 1689 ἀπό τόν Σερμπάνο Καντακουζηνό. Ὁ πρῶτος τῆς διευθυντής ὑπῆρξε ὁ Σεβαστός Κυμννίτης.

Τό 1707 ὁ Χρῦσανθος Νοταρᾶς τοποθέτησε τήν Ἀκαδημία σέ νέες βάσεις... Στό Ἰάσιο ἡ Ἡγεμονική Ἀκαδημία ἰδρύθηκε ἀπό τόν Antioch Cantemir πρῖν τό 1707...

Ὁ πρῶτος πού εἰσάγει μάθημα μοντέρνων ἀνώτατων Μαθηματικῶν ἦταν ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης. Τό 1764 στό βιβλίο του χρησιμοποίησε ἐκτός τῶν προσωπικῶν του συμβολῶν, ἔργα τῶν κορυφαίων μαθηματικῶν τῆς ἐποχῆς του: Leibniz, Wolf, Taquet, Orlando, Dechalles. Ἡ Ariadna Camariano-Cioran θεωρεῖ αὐτό τό βιβλίο τό καλύτερο ἔργο γιά τίς ἀνώτατες σπουδές τῆς ἐποχῆς⁵. Προσθέτουμε ἀκόμα ὅτι τό 1762 ὁ Σέρβος ἀστρονόμος Boscovicí, περαστικός ἀπό τό Ἰάσιο ἔμεινε ἐντυπωσιασμένος ἀνακαλύπτοντας τά πῶς πρόσφατα ὄργανα ἀστρονομίας φερμένα ἀπό τό Λονδίνο καί τά ὅποια ἔβλεπε γιά πρώτη φορά. Τό ἔργο τοῦ Θεοτόκη συνέχισε ὁ Ἰώσπηος Μοισιόδαξ πού προωθεῖ ἀκόμη περισσότερο τά Μαθηματικά⁶.

Ἡ μικρή αὐτή ἀναφορά ἐπικεντρώνεται σέ μία καταγραφή ἐπιστημονικῶν ἔργων, κατά τούς 1Ζ', 1Η' καί 1Θ' αἰ. ὅπου διαπιστώνεται ἡ ἰδιότητα τῶν συγγραφέων καί τῶν μεταφραστῶν. Συνοδεύεται μέ ἕνα βιβλιογραφικό ἀπάνθισμα μελετῶν, στά ἑλληνικά γιά τήν προσωπική προσέγγιση τοῦ θέματος.

5. Camariano-Cioran, Ariadna. *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη: IMXA, 1974.

6. Φλορίν Μαρινέσκου, «Τά ἐγχειρίδια τῶν Μαθηματικῶν Ἐπιστημῶν στό Ρουμανικό χώρο στήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας», *Οἱ Μαθηματικές Ἐπιστῆμες στήν Τουρκοκρατία* [KNE/ EIE] Ἀθήνα 1990.

Α. ΠΗΓΕΣ

- ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΟΥΡΔΑΛΛΕΑΣ, *Σφαιρική κατά Πτολεμαίων Γεωγραφία*, Βενετία 1626.
- ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΝΟΤΑΡΑΣ, πατρ. Ίεροσολ. (1663-1731).
 α' *Ερμηνεία εις τήν τοῦ Τεταρτημορίου Χρήσιν* (χργφ) 1684, ἔκδοσις Α. Τσακούμης [ΚΝΕ/ ΕΙΕ], Ἀθήνα 1990.
 β' *Εἰσαγωγή εις τά Γεωγραφικά καί Σφαιρικά*, Παρίσι 1716.
- ΜΕΘΟΔΙΟΣ ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, *Ὁδός Μαθηματικῆς* (χφ 1723), τ. 3 Βενετία 1749.
 τ. Α' *Στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου καί Σφαιρικά τοῦ Θεοδοσίου*.
 τ. Β' *Γεωμετρία θεωρητική καί πρακτική. Τριγωνομετρία*.
 τ. Γ' *Περί χρήσεως τῶν σφαιρῶν. Ἀστρολάβιον. Γεωγραφία. Ὀπτική*.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΟΡΔΑΤΟΣ, *Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς τῶν σφαιρῶν χρήσεως*, Βενετία 1749.
- Ἡ πρώτη συστηματικὴ διδασκαλία τῆς Ἀλγεβρας ἀπὸ τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκου τὸ 1758 στὴν Κέρκυρα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ CRISANTO SELITANO.
- ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΘΕΟΤΟΚΗΣ:
 α' *Στοιχεῖα Φυσικῆς*, τ. 3 Λεψία 1767, 68.
 β' *Στοιχεῖα Μαθηματικῶν*, τ. 3 Μόσχα 1798, 99 (ἀπειροστικός λογισμὸς καί κωνικὲς τομὲς).
- ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΣ (μτφρ.), J.A. SEGNER, *Μαθηματικῶν Στοιχειωδεστάτη Πραγματεία*, τ. 2 Λειψία 1767, 68.
- ΔΑΜΟΔΟΣ ΒΙΚΕΝΤΙΟΣ:
 α' *Φυσιολογία αἰτιολογική [...]* συντεθεῖσα παρὰ [...].
 β' [...] *Φυσιολογία μερική. Περί τοῦ ἀψύχου σώματος*, ΕΒΕ, κωδ. ἀρ. 2.311.
- ΙΩΣΗΠΟΣ ΜΟΙΣΙΟΔΑΕ:
 α' ANDRE TAQUET, (μτφρ.), *Μαθηματικά*, 1766.
 β' *Θεωρία τῆς Γεωγραφίας, Οὐδένη τῆς Αὐστρίας* 1781.
- ΙΩΝΑΣ ΣΠΑΡΜΙΩΤΗΣ ἱερομ. (μτφρ.):
 α' ABBE DE LA CAILLE, *Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς καί Ἀλγεβρας*, Παρίσι 1772.
 β' GUIDONIS GRANDI, *Σύνοψις τῶν Κωνικῶν Τομῶν*, Βιέννη 1802.
- ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΑΪΡΗΣ, (χργφ.), *Ἀστρονομία Στοιχεῖα φυσικῆς, γ. Ποσοτικὴ Ἀλγεβρα*, 1789.
- ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΑΡΒΑΡΙΣ, *Πρόχειρος Ἀριθμητικὴ*, Βιέννη 1803.
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΑΡΒΑΡΙΣ, *Ἐπιτομὴ Φυσικῆς εἰς τρία μέρη διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλομαθῶν νέων*, συλλεχθεῖσα ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου τοῦ Δαρβάρεως, καί ἐκδοθεῖσα φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῶν κυρίων αὐταδέλφων Δαρβάρεων ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας παρὰ τῷ I.B. Σβηκίῳ, 1812.
- ΒΕΝΙΑΜΙΝ Ο ΛΕΣΒΙΟΣ, *Μαθηματικά Φυσικὴ Ἀστρονομία*, Βιέννη 1818, 1820.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΥΜΑΣ (μτφρ.):
 α' [ἔπιστασία ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ], ABBE DE LA CAILLE, *Πραγματεία τῶν Κωνικῶν Τομῶν*.
 β' *Σειρᾶς Στοιχειώδους τῶν Μαθηματικῶν καί Φυσικῶν Πραγματειῶν*, τ. 8, Βιέννη 1807.
 γ. *Σύνοψις Ἐπιστημῶν διὰ τοὺς Πρωτοπείρους*, Βιέννη 1819.
- *Βιβλίον Πολεμικῆς κατὰ τοῦ Κοπερνικείου Συστήματος*: συγγράφει ὁ ΣΕΡΓΙΟΣ ΜΑΚΡΑΙΟΣ⁷.

7. Σέργιος Μακραῖος, *Τρόπιον ἐκ τῆς Ἑλλαδικῆς Πανοπλίας κατὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Κοπερνίκου*, 1797.

Β. ΜΕΛΕΤΕΣ / ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ

- ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ Θ. - ΓΑΒΡΟΓΛΟΥ Κ. - ΔΙΑΛΕΤΗΣ Δ. - ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΔΗΣ Γ. - ΚΑΝΔΕΡΑΚΗΣ Ν. - ΒΕΡΝΙΚΟΣ Σ., *Ιστορία των επιστημών και της τεχνολογίας*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1999.
- ΒΛΑΧΑΚΗΣ Γ., *Η Φυσική του Νικηφόρου Θεοτόκη σταθμός στην επιστημονική σκέψη τόν 18^ο αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1990.
- ΒΛΑΧΑΚΗΣ Γ. (έπιμ.), *Πρακτικά πανελληνίου Συμποσίου, «Η ιστορική εξέλιξη της Χημείας στην Ελλάδα», 14-15 Οκτωβρίου 1994*, Αθήνα 1996,
- ΚΑΡΑΣ Γ., *Οί Φυσικές θετικές επιστήμες στον ελληνικό 18^ο αιώνα*, Αθήνα έκδ. Gutenberg, 1977.
- ΚΑΡΑΣ Γ., *Οί θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο (15^ο - 19^ο αιώνας)*, Αθήνα: έκδ. Δαίδαλος - Ι. Ζαχαρόπουλος, 1991.
- ΚΑΡΑΣ Γ., *Η εξέλιξη της νεοελληνικής επιστήμης*, Αθήνα: έκδ. ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1999.
- ΚΑΣΤΑΝΗΣ Ν., *Η Εισαγωγή των Μαθηματικών στη Νεοελληνική Παιδεία - Η Άλγεβρα και ο Άπειροστικός Λογισμός*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2001.
- ΚΩΤΣΑΚΗΣ Δ., «Οί εισηγηταί των φυσικῶν επιστημῶν εις τήν Ελλάδα», *Ἀκτίνες* 6 (1943) 92-98.
- ΚΩΤΣΑΚΗΣ Δ., *Διδάσκαλοι τοῦ Γένους καί Ἀστρονομία (1453-1821)*, έκδ. «Ζωή», 1983.
- ΜΑΚΡΙΔΗΣ Β., «Επιστημονική Ἐπανάσταση καί Ὁρθόδοξη Ἀνατολή», *Οί Ἐπιστήμες στόν Νεοελληνικό χώρο*, Αθήνα: ΚΝΕ/ΕΙΕ, έκδ. Τροχαλία, 1997, σσ. 61-91.
- ΜΑΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Ν., «Οί ἐπιδράσεις τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀστρονομίας στόν ἐλληνικό χώρο κατά τόν 18^ο -19^ο αἰῶνα», *Οί Ἐπιστήμες στόν Νεοελληνικό χώρο*, Αθήνα: ΚΝΕ/ΕΙΕ, έκδ. Τροχαλία, 1997, σσ. 179-187.
- ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ Γ., «Πίστη καί Ἐπιστήμη στόν Ὁρθόδοξη Γνωσιολογία», *Ὁρθόδοξια καί Φυσικές Ἐπιστήμες*, Αθήνα: έκδ. Σαββάλα - ΕΕΦ, 1996. σσ. 15-23.
- ΞΕΝΑΚΗΣ Χ., *Τό πείραμα ὡς μέθοδος ἔρευνας καί γνώσης στά ἔργα τῶν λογίων τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου*, Διδακτορική διατριβή, Ἰωάννινα 1994.
- ΠΑΤΗΝΙΩΤΗΣ Μ., *Ἀπόπειρες διαμόρφωσης ἐπιστημονικοῦ λόγου στόν ἐλληνικό χώρο τοῦ 18^{ου} αἰῶνα*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2001.
- ΣΚΑΡΒΕΛΗ-ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., *Τά μαθηματικά τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων τῆς ΤούρκοΚρατίας*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1989.
- ΣΠΑΝΔΑΓΟΣ Β. - ΣΠΑΝΔΑΓΟΥ Ρ. - ΤΡΑΥΛΟΥ Δ., *Ἑλληνες θετικοί ἐπιστήμονες ἀπό τό 1453 ἕως τό 1821*, έκδ. Αἶθρα, Αθήνα 2008.

ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ Ο ΣΑΜΙΟΣ (570-490 π.Χ.) ΚΑΙ Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Τοῦ κ. **Δημ. Ν. Παπαθανασόπουλου**,
Φιλολόγου - Λυκείαρχη

Κορυφαία μορφή τῆς Φιλοσοφίας,

τῆς Διανοήσεως καί τοῦ παιδαγωγικοῦ ιδεώδους καί ἥθους εἶναι ἀναντιλέκτως ὁ Πυθαγόρας ἐκ Σάμου. Ὑπῆρξε πρότυπον ἀρετῆς καί πολυμαθείας. Τά παλαιότερα γραμματολογικά ἐγχειρίδια ἀναγράφουν σχετικῶς: «Σπουδαιοτάτην θέσιν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ προσέτι κατέχει ὁ Πυθαγόρας καί ἡ σχολή αὐτοῦ. Πρῶτος αὐτός ἐκ μετριοφροσύνης ὠνόμασεν ἑαυτόν ἀντί σοφοῦ φιλόσοφον, ἥτοι οὐχί κάτοχον τῆς σοφίας ἀλλά μόνον φίλον, ἐραστήν καί ἐρευνητήν αὐτῆς. Ὁ Πυθαγόρας καί ἡ σχολή αὐτοῦ ἠσχολήθησαν περί τήν μουσικήν καί τά μαθηματικά. Διό ἡ ἀρχή τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας ἦσαν οἱ ἀριθμοί, ἧ μᾶλλον εἶπεν τὸ μέτρον καί ἡ ἁρμονία...» (Γ.Κ. Γαρδίκας «Ἑλληνική Γραμματολογία», Ἐν Ἀθήναις, 1906, σελ. 186). Ὁ Πυθαγόρας συνέλαβε ἐν νῶ τήν τάξιν καί τήν ἐναρμόνισιν τοῦ Σύμπαντος μέ οὐσιῶδες στοιχεῖον τοὺς ἀριθμούς. «Ἡ ἑλληνική πνευματική δημιουργία ὀκτώ αἰῶνων (550 π.Χ. - 250 μ.Χ.) ἔχει βαθύτατα ἐπηρεασθῆ ἀπό τὸ ἔργον τοῦ Πυθαγόρα», γράφει νεώτερος διαπρεπῆς ἐπιστήμων, καί τῆς Σχολῆς του.

Καί αὐτός ὁ Πλάτων ἔχει ὑποστῆ βαθυτάτην ἐπίδρασιν ἐκ τῶν Πυθαγορείων θεωριῶν ὅπως ἀποδεικνύει ἡ συγγραφή τοῦ διαλόγου του «Τίμαιος», τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου ἀποδίδεται εἰς τοὺς «Πυθαγορείους» (Εὐάγγ. Σ. Σταμάτης «Προσωκρατικοὶ Φιλόσοφοι», Ἀθῆναι 1966, σελ. 38).

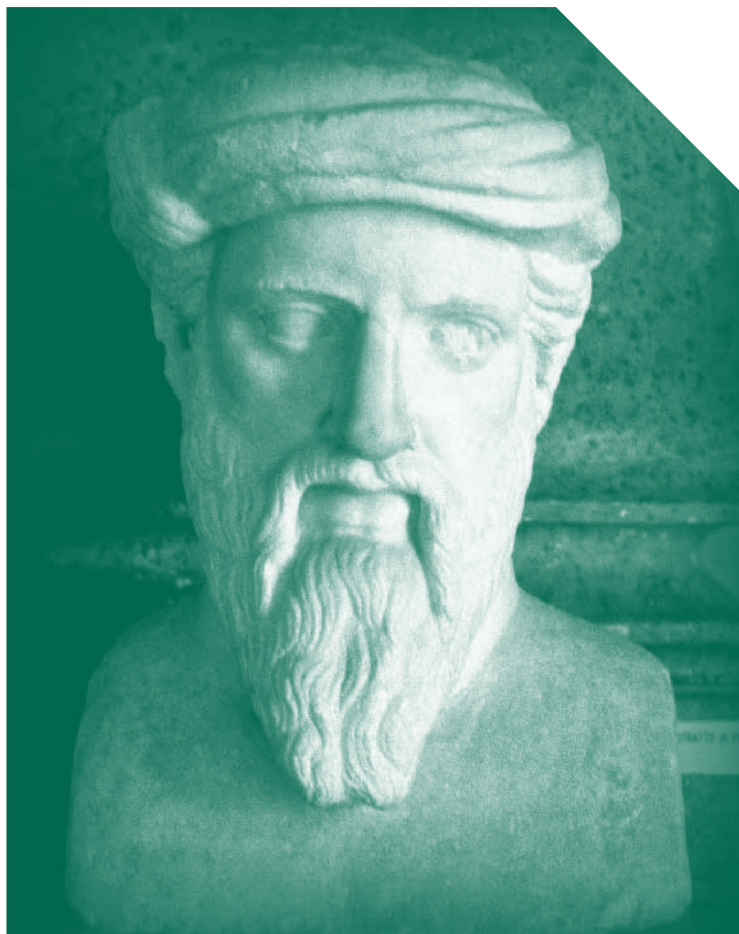
Γνωρίζομεν ὅτι ἡ προσφορά του ὡς ἐξέχοντος διανοουμένου καί ἰσχυροῦ πνεύματος συνίσταται εἰς τοὺς τομεῖς κυρίως: Ἐπιστήμη, Φιλοσοφία καί Παιδαγωγική.

Θεωρεῖται ὡς ἰδρυτής τῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης (Γεωμετρία, Ἀστρονομία κ.λπ.). Θεωρεῖται ὅτι ὁ Πυθαγόρας ὠνόμασε τὸν κόσμον ὡς Σύμπαν. Ὁ ἀριθμὸς τοποθετεῖται ὡς οὐσία τοῦ κόσμου καί ἐξ αὐτῆς τῆς θέσεώς του ὁ Πυθαγόρας ἀνέπτυξε τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ σύνολον τοῦ κόσμου εἶναι ἡ συμμετρία καί ἡ ἁρμονία του. Ἡ ὅλη Πυθαγορείος φιλοσοφία ἐκτός τῶν θεωρητικῶν ἀναζητήσεων ἀποσκοποῦσε καί πρὸς τὸ πρακτικόν μέρος τῆς ζωῆς. Ἐπεδίωκε ὡς ἐκ τούτου νά βελτιώνη τά ἥθη καί τὴν πολιτικὴν.

Οἱ Πυθαγόρειοι ἐπέδρασαν θετικὰ καθ' ὅλα τὰ διαμερίσματα καί πόλεις τῆς Μ. Ἑλλάδος καί Κάτω Ἰταλίας. Ἐγεννήθη μὲν εἰς τὴν Σάμον, ὅμως ἔδρασε εἰς τὸν Κρότωνα τῆς Κ. Ἰταλίας. Εὐρεῖτες ἦσαν οἱ ἀπηχῆσεις Πυθαγόρα καί τῆς Σχολῆς καί στήν κυρίως Ἑλλάδα. Ὁ Πυθαγόρας θεωρεῖται ὡς πρῶτος εἰς τὴν Ἱστορίαν, ὁ πρῶτος ἀρχηγὸς δηλαδὴ θρησκευτικοῦ - ἠθικοῦ - πολιτικοῦ - ἐπιστημονικοῦ κινήματος, ὁ ὅποιος, ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα κατὰ τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μέ τὸν ἄνδρα. Εἰς τὴν ἱεραρχίαν τῶν ἀξιῶν προέχει κατ' αὐτὸν ἡ «ἀκολουθία τοῦ Θεοῦ». Ἐλεγε: «ἅπας ὁ βίος συντέτακται πρὸς τὸ ἀκολουθεῖν τῷ Θεῷ... Ἐπειδὴ γάρ ἔστι τε Θεὸς καί οὗτος πάντων κύριος δεῖν ὁμολο-

γεῖται παρά τοῦ Κυρίου τό ἀγαθόν αἰτεῖν» (Ίάμβλικος, περί Πυθαγορείου βίου XVIII 86) (δηλαδή ὅλη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει προσδιορισθῆ, ὥστε νά ἀκολουθῆ κανεῖς τά μηνύματα τοῦ Θεοῦ... ἐπειδὴ ὑπάρχει Θεός καί εἶναι ὁ κυρίαρχος ὄλων, ὁμολογεῖται ὅτι ἐνδείκνυται νά ζητῆ κανεῖς τό ἀγαθόν παρά τοῦ Κυρίου).

Τῆς ἀρετῆς, ἔλεγε, οὐσιώδη προτερήματα-μέρη εἶναι: ἡ σωφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη καί ἡ ἀνδρεία.

Παιδαγωγικά ἀποφθέγματα τοῦ Πυθαγόρα ὑπάρχουν πολλά. Ἀναφέρονται ὡς κυριώτερα τά ἑξῆς: «Οὐδ' ὑγιεῖς τῆς περί

σῶμα ἀμέλειαν ἔχει χρῆ, ἀλλά ποτοῦ τε μέτρον καί σίτου γυμνασίων τε ποιεῖσθαι. Μέτρον δέ λέγω τοδ' ὁ μή σ' ἀνιήσει». «Εἰθίζου δέ δίαιταν ἔχειν καθάρειον ἄθροπτον» (Χρυσά Ἔπη 32-35). Τά ἀνωτέρω σημαίνουν: «Δέν ἐπιτρέπεται νά ἀδιαφορῆς οὔτε διά τήν ὑγείαν τοῦ σώματος, ἀλλά νά ἐφαρμόζης τό μέτρον καί εἰς τό ποτόν καί εἰς τό φαγητόν καί εἰς τήν γυμναστικήν. Μέτρον, ἐννοῶ, αὐτό πού δέν θά σοῦ προξενήσῃ ὀδύνην. Συνήθιζε ὥστε ἡ ζωὴ σου νά βαίη καθαρά καί μέ ἀπλότητα».

Κάποτε ὁ Πυθαγόρας εἶχε ἐρωτηθῆ: «Τί ἐστί φίλος;» Ἀπάντησε: «ἄλλος ἐγώ». Καί ὅτι ἡ φιλία εἶναι «ἐναρμόνιος ἰσότης». Συνάμα συνεβούλευε τό μαθητικόν του δυναμικόν νά κἀν φίλιες μέ ἐκείνους, πού διεκρίνοντο κατά τήν ἀρετήν. Ἐδίδασκε δέ περί τῆς «παροιμιώδους φιλίας». Μᾶς εἶναι γνωστόν ὅτι οἱ σπουδαῖοι φίλοι Δάμων καί Φιντίας ἦσαν Πυθαγόριοι. Διδάσκει ὁ φιλόσοφος καί παιδαγωγός ἀκόμη: «Βουλεύου δέ πρό ἔργου, ὅπως μή μωρά πέλῃται» (ἦτοι νά σκέπτεσαι πρίν ἀπό κάθε ἔργον, διά νά μή διαπράττης ἀνόητα πράγματα) (Χρυσά Ἔπη, 27). «Ἰσχύειν τῆ ψυχῆ αἰροῦ μᾶλλον ἢ τῷ σώματι» (Στοβ.

«Πυθαγόρου γνῶμαι») (δηλαδή νά προτιμᾶς ἄνθρωπε νά εἶσαι δυνατός εἰς τήν ψυχὴν μᾶλλον παρά εἰς τό σῶμα).

«Πράττε μεγάλα μή ύπισχνούμενος μεγάλα» (Στοβ. «Πυθαγόρου γνῶμαι»).

Άλλο γνωμικόν: «Τά επίπονα τῶν ἡδέων μάλλον ἡγοῦ συντελεῖν εἰς ἀρετήν» (Στοβ. «Πυθαγόρου γνῶμαι») (δηλαδή Νά λογιζεσαι ὅτι βοηθοῦν τήν ἀρετήν πῶς πολύ τά δυσχερῆ παρά τά εὐχάριστα).

«Μή ἐν πολλοῖς ὀλίγα λέγε, ἀλλ' ἐν ὀλίγοις πολλά» (Στοβ. «Πυθαγόρου γνῶμαι») (Ἦτοι: νά μή λέγης ὀλίγα μέ πολλά λόγια, ἀλλά πολλά –ἐννοεῖται σημαντικά– μέ ὀλίγα νά λέγης λόγια).

Καί ἄλλα πολλά διευτύωσε ὁ Σάμιος σοφός σπουδαῖα καί οἰκοδομητικά, πού δέν εἶναι δυνατὸν νά περιληφθοῦν εἰς ἓνα ἄρθρον.

Τό βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Πυθαγόρας, ἐνῶ δέν ἀφῆκε γραπτὸν ἔργον, ἐξήσκησε τεραστίαν ἐπίδρασιν εἰς τήν φιλοσοφίαν καί τήν παιδαγωγικήν. Τά παραγγέλματά του ἔχουν διαρκές κύρος. Χρήσιμον εἶναι οἱ πολιτικοί μας, οἱ παιδαγωγοί καί λοιποὶ πνευματικοὶ ταγοὶ νά τά διαβάσουν. Καί ἐκεῖνη ἡ φράσις: «Αὐτός ἔφα» ὑπόδηλοῖ πολλά στή σημερινή δύσκολη συγκυρία καί τήν χαλεπότητα τῶν καιρῶν.

Θέλομεν συμπληρωματικῶς νά σημειώσωμεν καί τά ἀκόλουθα ἐν γένει διά τόν μέγα σοφόν καί τόν ὄμιλον τῶν Πυθαγορείων. Κατ' ἀρχήν ὁ Πυθαγόρας, υἱός τοῦ Μνησάρχου, φέρεται ὅτι μετὰ τίς καλές σπουδές, πού εἶχε εἰς Μίλτον, ἔφηβος ἀκόμη εὐρέθη στήν Αἴγυπτον μέσω Συρίας. Ὑπέστη, λέγεται, πολλές δοκιμασίες ἐκ μέρους τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων (σοφῶν τῆς χώρας) καί μέ τήν ἐπίδοσίν του τοὺς κατέπληξε. Εἴκοσι δύο ἔτη παρέμεινε στήν Αἴγυπτον.

Ὁ βασιλεὺς Καμβύσης τῶν Περσῶν κατέλαβε τήν Αἴγυπτον καί ὁ Πυθαγόρας μετεφέρθη μαζί μέ πολλοὺς ἄλλους Αἰγυπτίους σοφοὺς στήν Βαβυλώνα, ὅπου παρέμεινε 12 ἔτη. Ἐκεῖ ἐδίδασκε καί ὁ ἴδιος ἐδιδάχθη πολλά ἀπό τοὺς σοφοὺς μάγους τῶν Περσῶν.

Στήν Ἑλλάδα ἐπέστρεψε εἰς ἡλικίαν 56 ἐτῶν, καθὼς λέγεται. Φέρεται πάντως ὅτι τήν ἐπιστήμην τῶν ἀριθμῶν ἐδιδάχθη εἰς

Αἴγυπτον καί εἰς Βαβυλώνα. Αὐτό πιθανολογεῖται, δέν εἶναι βέβαιον. «Οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει, συνηγοροῦσα εἰς μίαν τοιαύτην γνώμην. Διότι ἡ ἐπινόσις τῆς ἀποδείξεως εἰς τά μαθηματικά, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τό βᾶθρον τῆς δημιουργίας τῶν ἐπιστημῶν ἀποδίδεται εἰς τόν Θαλῆν καί εἶναι ὅπωςδήποτε καί ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφισβητήσεως ἑλληνική ἐπινόσις», γράφει ὁ σοφός ἐπιστήμων Εὐάγγελος Σ. Σταμάτης («Προσωκρατικοὶ Φιλόσοφοι», Ἀθῆναι, 1956, σελ. 39).

Τό ὅτι ὅμως ὁ Πυθαγόρας ἡλικίας 20 ἐτῶν ἔγινε δεκτός εἰς τόν κλειστὸν κύκλον τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων, αὐτό ἀποδεικνύει ὅτι διέθετε ἔξοχα πνευματικὰ χαρίσματα. Ὁ Πυθαγόρας ἐπέστρεψεν εἰς Σάμον καί ἔμεινε δι' ὀλίγον χρόνον. Μετέβη εἰς Σῦρον ὅπου περιέθαλψεν τόν διδάσκαλόν του Φερκεύδη μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἀκολουθῶς ἐπῆγε εἰς Δελφούς, τήν Κρήτην καί κατόπιν εἰς Κ. Ἰταλίαν, τήν Μεγάλην δηλαδή Ἑλλάδα. Ἡ μόνιμη διαμονή του εἶναι ὁ Κρότων τῆς Κ. Ἰταλίας. Ἐκεῖ ἴδρυσεν τόν περίφημον ὄμιλον, πού ὀνομάζεται Σχολή τῶν Πυθαγορείων (550-540 π.Χ.) καί διετήρηθη τουλάχιστον 50 ἔτη, μετὰ τόν θάνατον τοῦ ἱδρυτοῦ του. Ἐκεῖ κατηγορήθηκε ἐπὶ ἀθεΐα καί διαφθορᾷ τῶν νέων, ἀλλά τό ἀνώτατον δικαστήριον τοῦ Κρότωνος ἠθώωσε πανηγυρικά τοῦτον. Ὁ ὄμιλος τῶν Πυθαγορείων ἔφθασε νά ἀριθμῆ 2000 μαθητὰς περίπου.

«Ὁ ὄμιλος τῶν Πυθαγορείων ἦταν μιά κοινωνία ὄχι θεωρητική, ἀλλά πρακτική, γράφει σοφός καθηγητής. Ὁ ὄμιλος αὐτός, συνεχίζει, δέν ἤθελε νά δώσῃ στά μέλη του, ἀρχικῶς τουλάχιστον, γνώσεις ἐπιστημονικές, ἀλλά ἤθελε νά τοὺς δεῖξῃ ἓνα θρησκευτικό καί ἠθικό δρόμο σωτηρίας. Γι' αὐτό καί ὄλες οἱ θεωρίες πού μέ κάποια ἱστορική βεβαιότητα μπορούμε νά ἀποδώσωμε στόν Πυθαγόρα, ἔχουν ἠθικό καί θρησκευτικό χαρακτήρα... Ὁ πυθαγόρειος τρόπος τοῦ βίου, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Πλάτων ὀμιλεῖ στήν Πολιτεία του, εἶχε σκοπὸ νά βοηθήσῃ τήν ψυχὴ νά ξαναγυρίσῃ στήν ἀρχική

της μορφή και καθαρότητα και τέλος να τήν βγάλη από τόν κύκλο τών γεννήσεων» (Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος: «Μαθήματα τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων», Ἀθῆναι 1955, σελ. 31).

Τῶν Πυθαγορείων βασική ἀρχή εἶναι ὁ αὐτοέλεγχος καί ἡ αὐτοκριτική τῶν μελῶν. Ἀναγκαῖος ἦτο ὁ ἀπολογισμός τῶν μελῶν τῆς Σχολῆς τοῦ Πυθαγόρα κατά τήν καθη-

(στο β. «Πυθαγόρου γνῶμαι» – Ἦτοι: Εἶναι πολύ καλλίτερα νά ὑποστῆς θάνατον παρά νά κηλιδῶσης τήν ψυχὴ σου λόγω ἀκρασίας – μή ἐγκρατείας).

Ἀλλαχοῦ λέγει ὁ Πυθαγόρας: «Ἰσχύς καί τεῖχος καί ὄπλον σοφοῦ ἢ φρόνησις» (δηλαδή Δύναμις καί τεῖχος καί ὄπλον τοῦ σοφοῦ, τοῦ φρονίμου εἶναι ἡ ὀρθοφροσύνη). Στό πρόσωπον τοῦ Πυθαγόρα καί τῶν μελῶν

μερινήν βιοτήν ἐπί τῆς συμπεριφορᾶς τῶν.

«Πῆ παρέβην; Τί δ' ἔρεξα; Τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη;» (Χρυσά ἔπη) (δηλαδή: Ἐρωτοῦσε τόν ἑαυτόν του ὁ κάθε μαθητής; Ποῦ ἔσφαλα; Τί ἔπραξα; Τί ἐπεβάλετο νά πράξω καί τό παρέλειψα;). Καί ἄλλο γνωμικόν ἀποδίδεται στούς Πυθαγορείους: «οὐχ οὕτω χαλεπόν ἀμαρτάνειν, ὡς τόν ἀμαρτάνοντα μή ἐξελέγχειν» (Στοβ. «Πυθαγόρου γνῶμαι» – Ἦτοι: Δέν εἶναι τόσον δυσάρεστον τό νά ὑποπίπτῃς εἰς σφάλματα, ὅσον κυρίως νά μή ἐλέγῃς τούς σφάλλλοντας).

Καί περαιτέρω: «Τεθνάται πολλῶ κρεῖττον ἢ δι' ἀκρασίαν τήν ψυχὴν ἀμαυρῶσαι»

τῆς Σχολῆς του ἐναρμονίζονται ἡ θεωρία καί ἡ πράξις. Ὁ ἴδιος ὁ διδάσκαλος καί τὰ μέλη τοῦ ὀμίλου του αἰσθάνονται ὡς θεωρητικοί παράγοντες καί πρακτικοί ἄνθρωποι. «Ἡ θεωρητική γνῶσις ἄλλωστε εἶναι ἐκείνη πού προπαρασκευάζει τήν ψυχὴ γιά τόν ἀληθινὸ δρόμο τῆς σωτηρίας, ὁ ὁποῖος ὀδηγεῖ ἀπό τό αἰσθητό στό νοητό» (Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος).

Τῶ ὄντι θά ἐχρειάζοντο πολλές σελίδες ἀκόμη ὥστε νά καταδειχθῇ πλήρως ὅτι σέμνωμα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καί ἠθικῆς εἶναι ὁ Πυθαγόρας καί τό μαθητικόν δυναμικόν τοῦ ὀμίλου του.

Η ΑΜΟΙΒΗ ΚΑΙ Η ΠΟΙΝΗ ΩΣ «ΜΕΣΟ ΑΓΩΓΗΣ»

Τῆς κ. **Ἀγγελικῆς Κυριάκου**, Θεολόγου

Μία ἀναδρομή στό παρελθόν, ἀνεξαρτήτως χώρου καί χρόνου, μέ μία ἐποπτική ματιά γιά τόν τρόπο πού οἱ ἄνθρωποι ἀσκοῦσαν τήν ἀγωγή, ἀτομικά ἢ θεσμοθετημένα, ἐπιστημονικά ἢ ἐμπειρικά, θά μᾶς βεβαίως γιά τήν παρουσία τοῦ συστήματος ἀμοιβῶν ἢ ποινῶν. Ἡ διαπίστωση αὐτή γιά τή διαχρονική του παρουσία, καθώς καί ἡ ἐμπειρική του ἐπιβεβαίωση στή σημερινή καθημερινότητα (σχολική, οἰκογενειακή κ.ἄ.), ἦταν τό ἔναυσμα νά ἀσχοληθοῦμε μέ αὐτό στό παρόν ἄρθρο.

Σκοπός τοῦ ἁρθρου εἶναι μέσῳ τῆς βιβλιογραφικῆς ἐπισκόπησης, νά σκιαγραφήσουμε σέ ἄδρες γραμμές τό θεωρητικό πλαίσιο τοῦ συστήματος ἀμοιβῶν-ποινῶν στήν ἀγωγή. Προτάσσεται μία ἀναφορά στό πῶς ὀρίζεται ἀπό τούς εἰδικούς ἡ ἀγωγή, ἐνῶ ἔπεται μία παράθεση τῶν θέσεων κάποιων μελετητῶν πάνω στό ὑπό ἐξέταση θέμα. Δεδομένων τῶν περιορισμένων προδιαγραφῶν τοῦ ἁρθρου σέ ἔκταση, ἐστίασαμε σέ κάποιους σύγχρονους μελετητές καί δέν περιλαμβάνουμε μία διαχρονική, ἱστορική θεώρηση.

Ἰδιαίτερη, πλὴν σύντομη ἀναφορά, γίνεται καί στίς θέσεις τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, ἐφόσον αὐτή ἀνήκει στήν ἠθική ἀγωγή καί ἡ τελευταία ἀναγνωρίζεται γενικά ὡς τό θεωρητικό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἐντάσσονται οἱ ἀμοιβές καί οἱ ποινές. Στή συνέχεια, περνᾶμε στήν ἐξέταση εἰδικότερων θεμάτων, ὅπως εἶναι ὁ ρόλος τῶν ἀμοιβῶν καί τῶν ποινῶν στήν ἀγωγή, τά εἶδη καί οἱ προϋποθέσεις χορήγησής

τους, γιά νά τελειώσουμε μέ τά συμπεράσματα.

1. Ἡ Ἀγωγή. Ὁρισμός

Στό χώρο τῆς Παιδαγωγικῆς Ἐπιστήμης, ὁ ὅρος «Ἀγωγή» δέν ἔχει ἕναν κοινά ἀποδεκτό ὀρισμό. Ἡ σχετικοποίηση αὐτή τοῦ ὅρου ἀποδίδεται ἀπό μελετητές κυρίως στήν ἔνταξη τῶν δύο βασικῶν στοιχείων τῆς Ἀγωγῆς, τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς Κοινωνίας, στό διαρκῶς μεταβαλλόμενο ἱστορικό καί κοινωνικό πλαίσιο, στό ὁποῖο ἀναπτύσσονται (Νάσαινας, 2015). Ἐπομένως, πρόκειται γιά μία ἔννοια πού τό περιεχόμενό της διαφοροποιεῖται χρονικά, ἀλλά βέβαια παραμένει ἡ κεντρική ἔννοια τῆς ἀγωγῆς ὡς μίας διαδικασίας συνειδητῆς καί προγραμματισμένης μέ στόχο τήν καθοδήγηση τῆς νέας γενιᾶς (Νάσαινας, 2015).

Ἐνας προτεινόμενος ὀρισμός γιά τόν ὅρο «ἀγωγή» ἀπό τό Σ. Κρίβα (Σ. Κρίβα, 2002), ὅπως μᾶς μεταφέρεται ἀπό τό Γ. Νάσαινα εἶναι: «... ὑποδηλώνει τή σκόπιμη καί προγραμματισμένη διαδικασία ἐπίδρασης στό νέο ἄτομο (ἡ ἀγωγή ὡς διαδικασία) ἀλλά καί τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς διαδικασίας (ἡ ἀγωγή ὡς προϊόν αὐτῆς τῆς διαδικασίας). Μιλᾶμε ἐπομένως γιά μία σκόπιμη ἀγωγή» (Νάσαινας Γ., 2015).

2. Ἡ ἀμοιβή καί ἡ ποινή ὡς μέσα ἀγωγῆς

Ἀπό τή στιγμή πού εἶναι κοινά ἀπο-

δεκτή ή θέση της Παιδαγωγικής Ανθρωπολογίας πώς ο άνθρωπος είναι «animal educandum», συνεπάγεται ή δυνατότητα παροχής αγωγής στον άνθρωπο και έπομένως και ή χρησιμοποίηση κάποιων μέσων για τήν πραγματοποίηση της αγωγής (Δανασσής-Αφεντάκης, 1985).

Κατά τόν Εύρ. Κωνσταντόπουλο ως μέσα αγωγής και μάλιστα κατά σειρά χρονολογική και αξιολογική προτείνονται: Ο έθισμός, πρότυπο-παράδειγμα, παιχνίδι, εργασία, επίβλεψη, προσταγή, άμοιβή, ποινές, ψυχαγωγία. (Κωνσταντόπουλος, 1959).

*Τιμωρούμε
τήν παράβαση
και όχι τόν παραβάτη.
Ο έπαινος χορηγείται,
άλλά μέ φειδώ,
έφόσον τό ζητούμενο
είναι ή έπιτέλεση
του καθήκοντος
άπό έσωτερική
παρόρμηση και χωρίς
έξωτερική έπιβολή.*

“Όσον άφορά στήν αιτιολόγηση άπό τόν άνωτέρω μελετητή για τήν τοποθέτηση των δύο αυτών έννοιων άνάμεσα στα μέσα αγωγής παρατηρείται τό έξής: “Όσον άφορά τήν άμοιβή, τή συνδέει μέ τήν ήδονή και γενικότερα τήν εύχαρίστηση ως μία άπό τίς ίσχυρότερες όρμές του ανθρώπου. Συγκεκριμένα πρόκειται για τήν όρμή για άναγνώριση της άξίας μας ή όπως τήν όνομάζει τήν «όρμή για έξουσία και έπιβολή» (Κωνσταντόπουλος, 1959, σ. 112).

Ένδιαφέρον παρουσιάζει, πάντα για τόν ίδιο μελετητή, ή συναρίθμηση της ποινής στα μέσα αγωγής, έφόσον αυτή βρίσκεται ψυχολογικά-βιολογικά στον αντίποδα της

άμοιβής. Πρόκειται ουσιαστικά για μία έξωτερική επέμβαση κατά του ανθρώπινου έγώ. (Κωνσταντόπουλος, 1959).

“Ένας άλλος σύγχρονος Πανεπιστημιακός, ό Ή. Ματσαγούρας, έντάσσει τό σύστημα άμοιβών και ποινών στή μεθοδολογία του παραδοσιακού τρόπου ήθικής διαπαιδαγώγησης (Ματσαγούρας 1999, σ. 353). Επίσης συμπεριλαμβάνει τίς συγκεκριμένες έννοιες στα μέσα ένθάρρυνσης και άποθάρρυνσης αντίστοιχα της μαθητικής συμπεριφοράς (Ματσαγούρας 1999, σ. 221).

Μεταφερόμενοι λίγο παλαιότερα χρονικά και σε άλλο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, αυτό του ύπαρκτου σοσιαλισμού, ό Σ. Μακαρένκο θά έντάξει τίς άμοιβές και τίς ποινές στήν εύρύτερη φιλοσοφία του για τήν Πειθαρχία, ή όποία στό σοσιαλισμό δέν είναι μέσο μόρφωσης, αλλά άποτέλεσμα μόρφωσης. Τοποθετημένη πολύ ψηλά σαν μορφωτικό αγαθό, ή πειθαρχία έχει σαν στάδιά της τήν προσέλκυση, τόν έξαναγκασμό και τίς άπειλές (Παπάς, 1996).

Παρατιθέμενες οί θέσεις αυτές του Μακαρένκο άπό τόν Παπά (Παπάς, 1996), έντάσσουν τίς άμοιβές στους τρόπους προσέλκυσης, τόν έξαναγκασμό τόν προσδιορίζουν ως ήθικό και όχι σωματικό, έτσι ώστε να κάνει τό ίδιο τό παιδί να θέλει τόν έπιδιωκόμενο στόχο και τελικά οί άπειλές, πού «είναι ή καλύτερη έκφραση του έξαναγκασμού» (Παπάς, 1996, σ. 65). Οί δέ τιμωρίες «... χρειάζονται και δέν πρέπει να άποφεύγονται άπό ψευτορομαντισμό παιδαγωγικό» (Παπάς, 1996, σ. 65). Για να βεβαιωθούμε ότι δώσαμε μία καθαρή εικόνα των θέσεων του Μακαρένκο, αναφέρουμε λίγες άκόμη φράσεις άπό τήν ίδια πάντα πηγή. «Ο Παιδαγωγός δέν έχει δικαίωμα να μήν τιμωρεί. Ή τιμωρία δέν είναι μόνο ένα δικαίωμα, αλλά και μία ύποχρέωση, εκεί πού είναι άπαραίτητη» (Παπάς, 1996, σ. 65).

Μέ τόν Μακαρένκο, ως έκπρόσωπο της νέας λαϊκής παιδείας στό Ρωσικό χώρο μετά τήν Όκτωβριανή έπανάσταση, τό σχολείο προσανατολίζεται στήν «πολυτεχνική

μόρφωση», σκοπός της οποίας είναι να συνδέσει τη γνώση με την πράξη, την παραγωγή και τη ζωή (Νάσαινας, 2015). Άραγε πώς θα έρμηνευάμε τό «τελετουργικό» των άμοιβών (π.χ. τελετουργική απόδοση τιμής ή τιμωρίας μπροστά στους ένστολους συμμαθητές) και τό τόσο σκληρό των ποινών; Προετοιμασία για μία τέτοια κοινωνία επιβραβεύσεων για συμμόρφωση στην πειθαρχία; Μή ξεχνάμε πώς άμοιβές-ποινές έντάσσονται άπό τό Ρώσο Παιδαγωγό στά μέσα έσωτερίκευσης της Πειθαρχίας. Αντίθετα μέ τόν προηγούμενο μελετητή, τόν Ή. Ματσαγγούρα, τό σύστημα άμοιβών και ποινών ήταν έντασσόμενο στό σύστημα της ήθικης διαπαιδαγώγησης.

Ένας άλλος μελετητής, ό Δανασσίης-Άφεντάκης (Δανασσίης-Άφεντάκης, 1985), έπίσης κατατάσσει τίς άμοιβές και τίς ποινές στά μέσα άγωγής, αλλά τό ένδιαφέρον είναι πώς τίς συνδέει έπίσης και μέ την άξιολόγηση. Συγκεκριμένα ό όρος πού χρησιμοποιεί είναι «παιδαγωγική κριτική». Παραθέτουμε τά ίδια τά λόγια του μελετητή: «Ός μέσα άγωγής, οί άμοιβές και οί ποινές, συνδέονται άμεσα μέ την παιδαγωγική κριτική (ή ύπογράμμιση είναι δική μας), έφόσον οί δάσκαλοι κρίνουν τη διαγωγή και την έπίδοση των μαθητών και ύστερα τούς άμείβουν ή τούς τιμωρούν» (Δανασσίης-Άφεντάκης, 1985, σελ. 142).

2.1. Η άμοιβή και ή ποινή ως μέσα δρησκευτικής άγωγής

Τελειώνουμε τη βιβλιογραφική μας έπισκόπηση, μέ μία άναφορά σε μία άλλη όπτική του θέματος άμοιβές-ποινές, πού μās επέβαλε νά έξετάσουμε ή συχνή της άναφορά. Αυτή της θρησκευτικής άγωγής. Η παιδευτική δύναμη της Έκκλησίας είναι κατά γενική παραδοχή άναγνωρισμένη (Δανασσίης-Άφεντάκης, 1985, Βασιλόπουλος Χ.,

1996, Ματσαγγούρας Ή., 1998, Περσελής Έμ., 2003, Τσάγγας Ϊ., 2012). Άλλωστε δέν πρέπει νά είναι ένας άναγνωρισμένος παράγοντας κοινωνικοποίησης (Δανασσίης-Άφεντάκης, 1985).

Η παροχή άμοιβών και ή έπιβολή ποινών στό πλαίσιο της θρησκευτικής άγωγής, άποτελεί άπό μόνο του θέμα άξιο νά άναπτυχθεί σε άυτοτελή μελέτη. Η θεωρητική τους πλαισίωση δέν είναι διαφορετική άπό αυτό της Άγωγής μέ τη γενική έννοια. Δρουν ως ένισχυτές θετικής συμπεριφοράς και άποτρεπτικά για έπανάληψη άρνητικής (Βασιλόπουλος Χ., 1996, Περσελής Έμ., 2003 σ. 47).

Τιμωρούμε την παράβαση και όχι τόν παραβάτη. Ό έπαινος κορηγείται, αλλά μέ φειδώ, έφόσον τό ζητούμενο είναι ή έπιτέλεση του καθήκοντος άπό έσωτερική παράρρηση και χωρίς έξωτερική έπιβολή. Τό πνεύμα έπιβολής ποινής δέν είναι έκδικητικό, ούτε για «διασάλυση της ήθικης τάξης», αλλά πάντα μέ γνώμονα τό συμφέρον του τιμωρούμενου και πάντα σε πνεύμα άγάπης (Ζήσης Θ., 2000, σελ. 96).

Έάν τό τελευταίο άκούγεται μή ρεαλιστικό, ύπενθυμίζουμε τόν κατά γενική παραδοχή πρωτότυπο τρόπο «τιμωρίας» του Διευθυντή της Ριζαρείου Σχολής Άγίου Νεκταρίου Κεφαλά (1895-1908), όπου άυτοτιμωρείται άυτός στη θέση των μαθητών του (Ντουρανίδου Χ., 2010, σελ. 233). Γενικότερα, στην χριστιανική άγωγή τόσο οί άμοιβές όσο και οί ποινές, έχουν έξατομικευμένο χαρακτήρα και συμβαδίζουν μέ την Συμβουλευτική. Τό άδιαίρετο της Συμβουλευτικής-Ποινής, είναι ιδιαίτερα έμφανές στό Ϊ. Μυστήριο της έξομολογήσεως.

Έκεί ό ιερέας είναι ό μόνος άρμόδιος νά έπιτρέψει την άπόκλιση άπό τούς ιερούς κανόνες στον έξομολογούμενο πού έχει μπροστά του (ούτε καν ό έπίσκοπος), και άυτό τό κάνει όχι έφαρμόζοντας κατά γράμμα τό νόμο, αλλά μέ μία σχετική έλευθερία, άξιολογώντας τά έκάστοτε δεδομένα.

Σε άυτό τό σημείο βρισκόμαστε στην

έξατομίκευση τῆς ἀμοιβῆς-ποινῆς, μία ἀκόμη πτυχή πού ὑποστηρίζεται ἀπό παιδαγωγικές θεωρίες.

3. Ὁ Ρόλος τῶν Ἀμοιβῶν καί τῶν Ποινῶν στήν Ἀγωγή

Οἱ ἀμοιβές: Παρέχουν μεγαλύτερης διάρκειας ἐνίσχυση συμπεριφορᾶς καί ἔχουν διεισδυτική ἰκανότητα, εἶναι συμβατές μέ τήν ὁρμή τοῦ ἀνθρώπου γιά ἀναγνώριση καί αὐτοπραγμάτωση (ισχυρότατο κίνητρο στήν πυραμίδα τοῦ Maslow), ἐπομένως συμβάλλουν στήν ἀνάπτυξη τῶν ἐσωτερικῶν κινήτρων μάθησης (Δανασσῆς-Ἀφεντάκης, 1985, Παπάς, 1996, Ματσαγγούρας, 1998).

Ἡ σωστή χρήση τῶν ἀμοιβῶν καί τῶν ἐπαίνων ἐπιδρᾷ εὐεργετικά στίς διαπροσωπικές σχέσεις δασκάλου-μαθητῆ καί δασκάλου-τάξης (Ματσαγγούρας, 1998). Κατά ἄμεση συνέπεια εἶναι ἐπιβληθιμὸς παράγοντας στή δημιουργία θετικοῦ κλίματος στήν τάξη.

Ἐπίσης, ἀναγνωρίζεται ἡ ἀξία τους ἀπό τίς περισσότερες σχολές θεωριῶν μάθησης στή διαδικασία τῆς μάθησης καί τῆς διδασκαλίας, δρώντας ἀνατροφοδοτικά.

Οἱ ποινές, σύμφωνα μέ τό Δανασσῆ-Ἀφεντάκη (1985), εἶναι ἓνα μέσο μέ τό ὁποῖο ἐξασφαλίζεται ἡ ἠθική καί ἡ κοινωνική τάξη. Ὄταν τά προληπτικά μέτρα δέν ἀποδίδουν, τότε γιά τήν εὐρυθμὴ λειτουργία τῆς οικογενειακῆς ἢ σχολικῆς ζωῆς ἔρχεται ἡ ἐπιβολή κυρώσεων. Ἀπό τήν πλευρά τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας βέβαια, καθὼς καί τῆς ὁμαλῆς κοινωνικοποίησης τοῦ παιδιοῦ, τά πράγματα εἶναι λίγο πιά σύνθετα. Ἡ ἐπιβολή τῶν ποινῶν εἶναι εὐκόλο νά τραυματίσει τόν ὑπό διαμόρφωση νέο ἄνθρωπο, στήν περίπτωσι πού ἐπιβάλλεται ἄκριτα καί χωρὶς εἰδικές ψυχοπαιδαγωγικές γνώσεις (Παρασκευόπουλος Ἰ., κ.χ.).

Ἐπίσης τῆ μεγαλύτερη ἀξία τῆς ποινῆς ὡς μέσο ἀγωγῆς ὁ Κωνσταντόπουλος (1959) τήν ἐντοπίζει, ὄχι στήν ἀπόλυτη ἔννοιά της –ἡ ὁποία ταιριάζει περισσότερο στό ποινικό δίκαιο καί ἀποτελεῖ αὐτοσκοπὸ καί ἀνταπόδοσι–, ἀλλὰ στή σχετική της ἔννοια. Δρᾷ δηλαδή διορθωτικά καί ἀποβλέπει στήν ἠθική βελτίωση τοῦ ἀνθρώπου. Στό σημεῖο αὐτὸ βλέπουμε μία ταύτιση μέ τίς θέσεις τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς.

3.1. Εἶδη Ἀμοιβῆς - Ποινῆς

Ὁ Ματσαγγούρας, ὅσον ἀφορᾷ στίς ἀμοιβές, διακρίνει δύο εἶδη: Τίς ἐσωτερικές καί τίς ἐξωτερικές (Ματσαγγούρας, 1998, σ. 221). Οἱ ἐσωτερικές ἀμοιβές ἀποτελοῦν μέρος τῆς μαθησιακῆς διαδικασίας καί ἐνισχύουν τό αἶσθημα τῆς ἐπιτυχίας ἢ αὐτοεπιβεβαίωσης πού νοιώθει ὁ μαθητής. Πρόκειται ἐπομένως γιά αἶσθημα πού μόνο ἔμμεσα μπορεῖ νά ἐμπρεάσει ὁ ἐκπαιδευτικός. Δέ μπορούμε νά πούμε θά ἀποδώσω «ἐσωτερικὴ ἀμοιβή». Τό ζητούμενο εἶναι ὁ ἐκπαιδευτικός νά ἐνισχύσει τά ἐσωτερικά κίνητρα μάθησης τοῦ μαθητῆ πού θά καταστήσουν εὐχάριστη τῆ μάθηση.

Οἱ ἐξωτερικές ἀμοιβές εἶναι οἱ παροχές τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ πρὸς τό μαθητή, ὅταν αὐτός ἀνταποκριθεῖ στίς ὑποχρεώσεις πού ἔθεσε ὁ ἐκπαιδευτικός. Μποροῦν νά εἶναι ὑλικές (π.χ. ἓνα βιβλίο, ἓνα στυλό, ἐκδρομὴ κ.ἄ.) ἢ καί ἠθικές (π.χ. ἔπαινος, πρόκριση, κοινωνικὴ ἀναγνώριση κ.ἄ.) (Κωνσταντόπουλος 1959).

Ἐνας ἄλλος διαχωρισμὸς πού θά μπορούσε νά γίνει ἀναφορικά μέ τό ὑπό ἐξέταση μέσο ἀγωγῆς, εἶναι αὐτὸ τῆς ἀτομικῆς ἢ ὁμαδικῆς ἐπιβολῆς του. Οἱ ὅροι χορήγησης δέν εἶναι διαφορετικοί σέ γενικές γραμμές, ἀπὸ αὐτοὺς πού θά ἀναφερθοῦν στήν ἐπόμενη ἐνότητα.

Οἱ σύγχρονες διδακτικές μέθοδοι, προ-

σαρμολογούμενες στίς άμεσα συσχετιζόμενες παιδαγωγικές θεωρίες, διαμορφώνουν ανάλογα και τίς διδακτικές τους πρακτικές. Έτσι ή έντονη χρησιμοποίηση τής όμαδοσυνεργατικής μεθόδου σήμερα, κανονικά πρέπει νά συνδυάζεται και μέ ανάλογες αξιολογικές μεθόδους. Βέβαια, στήν παρούσα μελέτη μās άπασχολούν οί άμοιβές και οί ποινές ως μέσο άγωγής και όχι ως αξιολογική πρακτική. Όστόσο δέν ξεφεύγουμε, διότι ό τρόπος όργάνωσης τής τάξης σέ όμάδες, καθιστά και ένα διαφορετικό πλαίσιο λειτουργίας τής. Δέν μπορεί νά παραθεωρηθεί ή χρήση τής όμάδας, όχι μόνο ως διδακτική πρακτική, αλλά κυρίως ως μέσο επίτευξης «όμαδοσυνεργατικού πνεύματος». Αυτός συνήθως είναι ένας άπό τούς στόχους πού προβάλλεται άπό τούς δημιουργούς διδακτικών σεναρίων, πού χρησιμοποιούν όμάδες. Αυτό τό όμαδοσυνεργατικό πνεύμα για νά επιτευχθεί, κατά τήν προσωπική μας κρίση, χρειάζεται και τό σύστημα τιμωρίας ή ποινής νά είναι όμαδικό (Gao L., 2015, Noussair C.N., 2011, Sambrook T.D., 2016).

3.2. Προϋποθέσεις Χορήγησης Άμοιβών-Ποινών

Ός μέσο άγωγής οί άμοιβές και οί ποινές, συνεπάγεται πώς έχουν μία «έργαλειακή» χρήση πού συνεπικουρούν στήν επίτευξη του γενικού σκοπού τής άγωγής. Έπομένως δέν πρέπει νά έκλαμβάνονται τυχαία και περιστασιακά. Αντίθετα, πρέπει νά αποτελούν ένα σύστημα, νά είναι σχεδιασμένες και νά έχουν ένα τέλος. Στο σχεδιασμό για παράδειγμα, έχει θέση μία σειρά προληπτικών μέτρων μέ στόχο τή μη δυνατότητα διάπραξης συγκεκριμένων παραβάσεων πού θά όδηγούσαν στήν έπιβολή ποινών.

Μέσω μίας βιβλιογραφικής έπισκόπησης, ή εικόνα πού άποκομίζουμε σχετικά μέ

τίς προϋποθέσεις χορήγησης τών άμοιβών και έπιβολής τών ποινών, έτσι ώστε αυτές νά αποτελούν μέσο άγωγής είναι ή έξής:

Α) Όσον άφορā τίς άμοιβές:

Θά πρέπει νά έπισημαίνεται ποιά πλευρά τής συμπεριφοράς έπαινεΐται. Νά είναι αυθόρμητες, άξιόπιστες και όχι στερεότυπες. Αυτό τούς προσδίδει άξία στά μάτια του μαθητή πώς είναι μοναδική ή πράξη του. Ό εκπαιδευτικός πού άλόγιστα μοιράζει άμοιβές τούς άφαιρεί τήν άξία τους.

Η συχνότητα τών άμοιβών, σύμφωνα μέ τήν ειδικότερη θεώρηση τής σχολής του συμπεριφορισμού, πρέπει νά είναι άνάλογη μέ τήν εμφάνιση τής έπιθυμητής συμπεριφοράς. Όταν ή έπιθυμητή συμπεριφορά έμπεδωθεί και γίνει έξη, τότε ύποχωρεί και ή χρήση του μέσου τής παροχής άμοιβής (Ματσαγγούρας Ή., 1998).

Όταν ή έπιθυμητή συμπεριφορά έμπεδωθεί και γίνει έξη, τότε ύποχωρεί και ή χρήση του μέσου τής παροχής άμοιβής (Ματσαγγούρας Ή., 1998).

Πολύ σημαντική πλευρά τής παροχής άμοιβής είναι ή ανατροφοδοτική. Στο σημείο αυτό είδαμε τή σύνδεση αιτιολογημένη και άπό τό Δαναοσΐ-Άφεντάκη (Δαναοσΐς-Άφεντάκης, 1985).

Επίσης μία πλευρά πού θά πρέπει νά προσεχθεί, είναι πώς ό άμοιβόμενος θά κρίνεται και σέ σχέση μέ τόν έαυτό του για τό αν σημείωσε πρόοδο. Η άποκλειστική χορήγηση άμοιβών για σύγκριση μέ άλλα μέλη (τής τάξης ή τής οικογένειας) σέ ύπερβολικό βαθμό, προάγει τόν άνταγωνισμό και

έχει αρνητικές συνέπειες σέ πολλούς τομείς του ψυχισμού του παιδιού (Ματσαγγούρας, 1998). Ο μαθητής αποθαρρύνεται από κάθε προσπάθεια βελτίωσης. Η αρχή αυτή είναι ιδιαίτερα πολύτιμη γιά τήν ειδική αγωγή γιά ευνόητους λόγους.

Β) Οί ποινές, όμοίως γιά νά δράσουν ώς θετικό καί ενισχυτικό μέσο αγωγής, θά πρέπει νά πληρούν τίς εξής προϋποθέσεις.

*Τιμωρίες πού
έχουν εξαγγελθεϊ,
έπίσης θά πρέπει νά
έκτελοῦνται, διότι σέ
άντίθετη περίπτωση,
χωρίς κάποια συγκεκρι-
μενή αιτιολόγηση,
χάνουν τήν αποτρεπτι-
κή τους αξία καί καθι-
στοῦν ἀναξιόπιστο τόν
έκπαιδευτικό/γονέα
κ.τ.λ.*

i) Δέν τιμωρεῖται κάποιος χωρίς προηγουμένως νά έχει ρητά γίνει εξαγγελία καί νά έχει γίνει κατανοητό τό τί δέν επιτρέπεται. Η τιμωρία θά πρέπει νά εἶναι ἀνάλογη τόσο τῆς ἡλικίας του παιδιού, όσο καί τῆς παράβασης. Ἐξουθενωτική τιμωρία γιά μικρό παράπτωμα χάνει τήν παιδαγωγική της αξία, ἐνώ δημιουργεῖ ἀντίθετα αἰσθήματα ἐκδικήσεως καί «ἥρωποιήσεως».

ii) Ὅσον ἀφορᾷ στό χρόνο τῆς τιμωρίας, αὐτός θά πρέπει νά εἶναι ἄμεσος γιά νά ὑπάρξει σύνδεση παραπτώματος καί τιμωρίας, ἔτσι ὥστε νά δράσει αποτρεπτικά. Δέν έχει καί μεγάλη αξία γιά παράδειγμα ἡ παραπομπή στόν «πατέρα πού θά ἔρθει

τό βράδυ» νά ξυλοφορτώσει τό παιδί πού τό πρωί ἔκανε μία ἀταξία, ἢ τό ἀπόγευμα δέ μελετοῦσε (Παρασκευόπουλος, χ.χ). Γενικότερα τό ζήτημα τῆς ἄμεσης ἢ καθυστερημένης τιμωρίας ἔχει διαφορετικές λειτουργίες. Η ἄμεση τιμωρία δημιουργεῖ ἄγχος στό παιδί καί δρᾷ ἀποτρεπτικά. Μετά τήν ἐπιβολή ποινῆς ὅμως δέ νοιώθει τίποτα καί ἐπομένως ἡ τιμωρία ἔχει ἀκυρωθεῖ. Ἀντίθετα, στήν καθυστερημένη τιμωρία, τό παιδί εὐκόλα προβαίνει στήν ἀπαγορευμένη πράξη, ἀλλά ἔχει αἰσθήματα μεταμέλειας ὅταν τιμωρεῖται (Παρασκευόπουλος, χ.χ.). Καί ἐφόσον ἀναφερθήκαμε καί στό «ξυλοφόρτωμα», εἶναι κοινῶς ἀπορριπτέα ἀπό ὅλες σχεδόν τίς παιδαγωγικές θεωρίες ἡ χρήση τῶν σωματικῶν τιμωριῶν (Κωνσταντόπουλος, 1957, Δανασοῦ-Ἀφεντάκης, 1985, Ματσαγγούρας, 1998, Παπάς, 1996, Τσάγγας, 2012). Ἐπίσης, ὅταν ἐπιβάλλεται μία ποινή δέ θά πρέπει αὐτό νά γίνεται ὑπό καθεστῶς θυμοῦ, ἀλλά ἀργότερα σέ στιγμῆ ὕφεσης.

iii) Τιμωρίες πού ἔχουν εξαγγελθεϊ, ἐπίσης θά πρέπει νά ἐκτελοῦνται, διότι σέ ἀντίθετη περίπτωση, χωρίς κάποια συγκεκριμένη αιτιολόγηση, χάνουν τήν αποτρεπτική τους αξία καί καθιστοῦν ἀναξιόπιστο τόν ἐκπαιδευτικό/γονέα κ.τ.λ.

iv) Μία ἄλλη ἀρχή γιά ἐπιβολή τῆς τιμωρίας πού ἐντόπισε ἡ βιβλιογραφική μας ἔρευνα, εἶναι πῶς πρῖν ἀπό μία ποινή θά πρέπει νά προσπαθεῖ ὁ ἐκπαιδευτικός νά ἀπευθύνει μία τουλάχιστον ἐπαινετική παρατήρηση. Πρέπει νά προηγοῦνται πέντε ἔπαινοι γιά νά ἐπιβληθεῖ μία ποινή. Ὅμοίως, ὅταν μία ποινή δέν τερματίζει τήν ἀνεπιθύμητη συμπεριφορά, αὐτή θά πρέπει νά ἀλλάξει, δέν τήν ἐντατικοποιοῦμε σέ ποσότητα ἢ ἔνταση (Κωνσταντόπουλος, 1959).

v) Μία πτυχή τῆς ἐπιβολῆς τιμωρίας πού πρέπει νά προσεχθεῖ καί ἀφορᾷ κυρίως στήν ἄσκηση αγωγῆς ἀπό τήν οἰκογένεια

νεια (ώς κοινωνικοποιητικός παράγοντας), είναι ή απαγόρευση της προεξαγγελίας τιμωρίας με την παρατήρηση πώς «θά πάθω κάτι εάν πράξεις έτσι». Αυτό γεμίζει ένοχές τό παιδί, εάν όντως τυχαία γίνει κάτι και βέβαια δέν είναι άπολεσματικό ως μέσο άγωγής.

4. Συμπεράσματα

Προσπαθήσαμε νά κάνουμε μία σύντομη και έπιγραμματική παρουσίαση της άμοιβής και της ποινής ως μέσο άγωγής. Η χρήση τους, ως ενισχυτικά ή άποτρεπτικά αντίστοιχα μέτρα συμπεριφοράς, είναι ή πρωταρχική τους. Παρόλα αυτά, ή ανάπτυξη των άνθρωπιστικών έπιστημών και ιδιαίτερα της Ψυχοπαιδαγωγικής, της Παιδαγωγικής, της Ψυχολογίας και της

Κοινωνιολογίας της έκπαίδευσης, ανέδειξε ιδιαίτερες πλευρές τους, όρους και προϋποθέσεις, πού μόνο αν τηρηθούν μπορούν νά έπιτελέσουν τό ρόλο τους ως μέσα άγωγής. Η έμπειρική και άλογη χρήση τους, μπορεί νά δώσει βέβαια άγωγή, αλλά στρεβλή και όχι ύγιη, ούτε βέβαια την έπιθυμητή στό πλαίσιο κοινωνικοποίησης και ψυχικής ανάπτυξης.

Μία διαπίστωση πού κάναμε ήταν, πώς τό σύστημα άμοιβών και ποινών, συνδέεται πολύ έντονα με τις θεωρίες μάθησης. Διαφορετικές σχολές, διαφορετικές προτάσεις. Ο συμπεριφορισμός για παράδειγμα διαφέρει από τις γνωστικές θεωρίες και αυτές από τις σύγχρονες οικοσυστημικές.

Αυτό άποτελεί και την πρότασή μας για μία μετέπειτα συστηματική μελέτη πάνω στό θέμα των άμοιβών ή ποινών με βάση τις θέσεις της κάθε σχολής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ. (1996). *Θρησκευτική άγωγή και άυτονομία τοϋ παιδιοϋ*. ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Άδελφών Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη-Άθήνα.
- GAO L., WANG Z., PANSINI R., LI Y. T. and WANG, R. W. (2015). *Collective punishment is more effective than collective reward for promoting cooperation*. Scientific reports, 5.
- ΔΑΝΑΣΣΗΣ-ΑΦΕΝΤΑΚΗΣ ΑΝΤ. (1985). *Θεματική της Παιδαγωγικής Έπιστήμης*, τ. Α', Άθήνα.
- ΖΗΣΗΣ Θ. (2000). *Ο Άγιος Νεκτάριος ως διδάσκαλος*. Έκδόσεις «Βρυέννιος», Θεσσαλονίκη.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΕΥΡ. (1959). *Γενική Παιδαγωγική*, Άθήνα.
- ΝΑΣΑΙΝΑΣ Γ. (2015). *Σημειώσεις Παιδαγωγικής και Φιλοσοφίας της Παιδείας*, Άργος.
- NOUSSAIR C.N., VAN SOEST D. and STOOP J. (2011). *Punishment, reward, and cooperation in a framed field experiment*. Social Choice and Welfare, 1-23.
- ΝΤΟΥΡΑΝΙΔΟΥ ΧΡ. (2010). *Ο Άγιος Νεκτάριος ως Παιδαγωγός*. Άθήνα.
- ΠΑΠΑΣ Αθ. (1996). *Μαθητοκεντρική Διδασκαλία*, τ. 2. Άθήνα.
- ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝ. (χ.χ.) *Έξελικτική Ψυχολογία*, τ. 3, Άθήνα.
- ΠΕΡΣΕΛΗΣ ΕΜ. (2003). *Κατήχηση και Παιδεία*. Έκδόσεις Γρηγόρη, Άθήνα.
- SAMBROOK T. D. and GOSLIN J. (2016). Principal components analysis of reward prediction errors in a reinforcement learning task. *NeuroImage*, 124, 276-286.
- ΤΣΑΓΓΑΣ ΙΩΑΝ. (2012). *Τό παιδί της σχολικής ηλικίας και ό έφηβος μαθητής στην έκκλησιαστική κοινότητα*. ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Άδελφών Κυριακίδη Α.Ε., Άθήνα.

Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: Η σημασία της καί οι προοπτικές της

Τοῦ κ. Γεωργίου Κυριακούλη, Φυσικοῦ

Ὁ ὅρος «περιβαλλοντική ἐκπαίδευση» προέκυψε ἀπό τή συνένωση τῶν δύο ἐννοιῶν «περιβάλλον» καί «ἐκπαίδευση» καί ἐμφανίζεται ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί μετὰ (Palmer 1998).

Ἡ περιβαλλοντική ἐκπαίδευση χρησιμοποιήθηκε ὡς ὅρος πού περιγράφει τήν ἀναγκαιότητα γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν ἀνθρώπων σέ περιβαλλοντικά θέματα, θεωρώντας ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη ἡ διαδικασία παροχῆς γνώσεων, ἀνάπτυξης δεξιοτήτων, ἀναγνώρισης ἀξιῶν καί διαμόρφωσης ἢ ἀλλαγῆς στάσεων, προκειμένου νά κατανοηθεῖ ἡ ἀλληλεξάρτηση τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν ὑλική φύση.

Στίς μέρες μας, ὑπάρχει ἔντονη, ἔστω καί λεκτικά μερικές φορές, ἡ ἐπιθυμία προστασίας τοῦ περιβάλλοντος, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διαρκοῦς ὑποβάθμισής του. Συνήθως στίς ἀνθρώπινες κοινωνίες μιλάς γιά κάτι τό ὅποιο ἔχεις χάσει, ἢ κινδυνεύεις νά τό χάσεις καί ὄχι ὅταν τό ἔχεις ἤδη. Διοργανώνονται συνέδρια γιά τήν προστασία του καί ὑπογράφονται ἐθνικές καί διεθνείς συμβάσεις καί νόμοι.

Μόνο, ὅμως, ἂν ἀλλάξει ἡ νοοτροπία μας –καί αὐτό εἶναι θέμα ἀγωγῆς πρώτα– θά μποῦν οὐσιαστικές, πνευματικῆς φύσεως βάσεις γιά νά προστατευθεῖ τό περιβάλλον. Σάν ξεκίνημα ὅμως αὐτῆς τῆς προσπάθειας χρειάζεται νά στηριχθεῖ ποικιλοτρόπως ὁ θεσμός τῆς περιβαλλοντικῆς ἐκπαίδευσης.

Στό ἐλληνικό ἐκπαιδευτικό σύστημα, σύμφωνα μέ ὑπόμνημα τοῦ Ὑπουργείου (Ἐθνικῆς) Παιδείας καί διά βίου μάθησης (καί Ἐκπαίδευσης), ὁ ὀρισμός τῆς περιβαλλοντικῆς ἐκπαίδευσης εἶναι: «Μιά διαρκῆ διαδικασία κατά τήν ὅποια τά ἄτομα ἀποκτοῦν γνώσεις, ἀξίες, δεξιότητες καί ἐμπειρίες ἀναγκαῖες γιά τήν κατανόηση καί ἐκτίμηση τῆς ἀλληλεξάρτησης τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ μέ τό βιολογικό καί φυσικό περιβάλλον.

Ἐπίσης, μέσω αὐτῆς τῆς ἐκπαίδευσης οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦν (ἢ πρέπει νά ἀποκτοῦν) τήν ἀποφασιστικότητα νά δράσουν ἀτομικά καί συλλογικά γιά τή λύση παρόντων καί μελλοντικῶν ἀναφύομενων προβλημάτων περιβάλλοντος, ἱκανοποιῶντας βέβαια τίς ἀνάγκες τους, ὑπολογίζοντας ὅμως καί τίς ἀνάγκες τῶν μελλοντικῶν γενεῶν»¹.

Εἰδικά στή Δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση, λόγω τῶν πολλῶν κυρίως μαθημάτων καί τοῦ βεβαρημένου γενικά προγράμματος, δέν προβλέπεται νά διδάσκεται σάν μάθημα, παρά μόνο σάν μιά ἐθελοντική δραστηριότητα.

Ἐννοεῖται, ὅτι ὄλες αὐτές οἱ προσπάθειες πρέπει νά ξεκινοῦν –καί ἤδη αὐτό γίνεται– με τήν μελέτη περιβάλλοντος, ἀπό τίς

1. Ἐπίσης στό νόμο 1892/31-7-90 (ἄρθρο 111) τό Ὑπουργεῖο ἀναφέρει ὅτι σκοπός τῆς περιβαλλοντικῆς ἐκπαίδευσης εἶναι «νά συνειδητοποιήσουν οἱ μαθητές τή σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τό φυσικό καί κοινωνικό περιβάλλον του, νά εὐαισθητοποιηθοῦν γιά τά προβλήματά του, τοπικά καί γενικότερα, νά δραστηριοποιηθοῦν μέ εἰδικά προγράμματα γιά νά συμβάλουν στή γενικότερη προσπάθεια ἀντιμετώπισής τους».

πρῶτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τῆς πρὸ τρυφερῆς ἡλικίας τῶν παιδιῶν.

Γιὰ νὰ πᾶμε ὅμως σὲ πιο συγκεκριμένα πράγματα, ἡ ὑλοποίηση αὐτῶν τῶν προγραμμάτων χαρακτηρίζεται ἀπὸ:

- Διεπιστημονική/διαθεματική προσέγγιση.
- Ἄνοιγμα τοῦ σχολείου στὴν τοπικὴ κοινωνία.
- Ἐφαρμογὴ ἐλκυστικῶν παιδαγωγικῶν προσεγγίσεων πού τραβοῦν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδιῶν.

* * *

Μὲ βάση τὰ ἀνωτέρω πρέπει νὰ δίνεται ἡ δυνατότητα μὲ τὴ δημιουργία ὁμάδων ἐργασίας τῶν μαθητῶν νὰ προσεγγίζουν ἐνεργὰ καὶ βιωματικὰ τὰ περιβαλλοντικά προβλήματα τῆς περιοχῆς καὶ νὰ τὰ συνδέουν μὲ τὸ παγκόσμιο οἰκολογικὸ θέμα καὶ τὴν βιώσιμη ἀνάπτυξη. Τέλος, νὰ παρατηρήσουν καὶ μελετήσουν περιπτώσεις πού ἡ ἀδιαφορία, ἀλαζονεία καὶ ὑπεροψία τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ὀδηγοῦν στὴν περιφρόνηση τῆς ζωῆς.

Ἐπιπλέον, θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο νὰ βοηθήσουμε τοὺς μαθητές –ειδικὰ τὰ παιδιά τῶν πόλεων– νὰ προσεγγίσουν, νὰ παρατηρήσουν, νὰ αἰσθανθοῦν μὲ ὅλες τὶς αἰσθήσεις τους καὶ νὰ θαυμάσουν τὴν ποικιλία, τὴν ὠραιότητα καὶ τὴ συμπεριφορὰ τῶν βιολογικῶν ὄντων, π.χ. τὰ σχήματα καὶ τὶς ποικιλίες φυτῶν, λουλουδιῶν καθὼς καὶ τὴν τόσο ζωντανὴ μπιρότητα στὴ ζωὴ τῶν πτηνῶν, ὅταν φροντίζουν τοὺς νεοσσούς τους. Τότε οἱ μαθητές σάν αὐριανοὶ πολῖτες, πολὺ πιθανόν, νὰ ἀγαπήσουν καὶ νὰ σεβαστοῦν περισσότερο ἀπὸ ἐμᾶς τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ.

Τὰ παιδαγωγικὰ ὀφέλη πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ὑλοποίηση περιβαλλοντικῶν προγραμμάτων εἶναι προφανῆ· ἀναφέρουμε μερικά:

- συνεργασιμότητα τῶν μαθητῶν,
- ἀναβάθμιση τῆς κοινωνικῆς συμμετοχῆς τους,

- μείωση τῆς σχολικῆς ἀνίας καὶ ἀποτυχίας, γενικὰ βελτίωση τῆς εἰκόνας τοῦ σχολείου στὴ συνείδηση τῆς κοινωνίας,
- εὐεργετικὴ μάθηση πού καλλιεργεῖ ὅλες τὶς λανθάνουσες δεξιότητες καὶ ἀρετὲς τῶν παιδιῶν καὶ ἄλλα πολλὰ.

Μεταφέροντας τώρα τὴν ἐμπειρία ἀπὸ τὴ διεθνή ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλληνικὴ (λιγότερο βέβαια αὐτὴ) ἐφαρμογὴ περιβαλλοντικῶν προγραμμάτων, καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν φθάνει ὁ ἐκπαιδευτικὸς νὰ διαθέτει μιὰ συνολικὰ θετικὴ στάση γιὰ τὸ περιβάλλον, ἀλλὰ ἀπαιτοῦνται καὶ οἱ κατάλληλες γνώσεις καὶ δεξιότητες ὥστε νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς διδακτικὲς ἀπαιτήσεις αὐτῶν τῶν προγραμμάτων. Θὰ πρέπει οὐσιαστικὰ λόγω τῆς ἰδιαιτερότητάς τους, νὰ κινηθεῖ ὁ ἐκπαιδευτικὸς ἔξω ἀπὸ τὰ καθιερωμένα πλαίσια τοῦ παραδοσιακοῦ διδακτικοῦ τοῦ ρόλου.

Μιλᾶμε, δηλαδή, γιὰ κατάλληλη προετοιμασία μὲ σεμινάρια γιὰ ἐκπαιδευτικούς ὄλων τῶν εἰδικοτήτων (φυσικοί, χημικοί, φιλόλογοι κ.ἄ.) γιατί ἡ ΠΕ εἶναι πολυδιάστατη καὶ ἀκουμπᾷ ὄχι μόνο θέματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀλλὰ καὶ κοινωνικά, πολιτικά καὶ οἰκονομικά θέματα. Ἐκτός ἀπὸ τὴ διάθεση καὶ κάποιον ἔστω ἐνθουσιασμό, ἀπαιτεῖται ἀπὸ τοὺς ἐκπαιδευτικούς, ἓνα ἰδιαίτερο ἦθος, μιὰ πολλαπλὴ καλλιέργεια, μιὰ συνέπεια ἀπέναντι στὰ προγράμματα τῆς ΠΕ.

Ἀλλὰ ἄς δοῦμε κάποια συγκεκριμένα προβλήματα στὴν ὑλοποίηση τῶν προγραμμάτων ΠΕ. Τέτοια προβλήματα εἶναι:

1. Ὅργανωτικά, πού σχετίζονται μὲ τὴν ἔλλειψη χρόνου καὶ χρημάτων π.χ. ἐλλιπὴ χρηματοδότηση τῶν ΠΕ.
2. Θέματα πού σχετίζονται μὲ τὴ στάση τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀπέναντι στὴ σημασία τῆς ΠΕ σὲ σχέση μὲ ἄλλες δραστηριότητες τοῦ σχολικοῦ προγράμματος. Ἔχει π.χ. διαπιστωθεῖ ὅτι κάθε φορὰ πού συναντῶνται ἐκπαιδευτικοὶ πού ἐκπονοῦν ΠΕ στὰ ἐλληνικά σχολεῖα, οἱ προσεγγίσεις καὶ οἱ δρᾶ-

σεις τους διαφέρουν πολύ, μέ αποτέλεσμα τή δυσκολία συνεργασίας, ακόμα και για εκπαιδευτικούς του ίδιου σχολείου.

3. Η άκαμπτη λειτουργία του ώρολογίου σχολικού προγράμματος².
4. Η πίεση του χρόνου για τήν εξάντληση τής διδακτικῆς ὕλης καί ὁ πολύ λίγος ἐλεύθερος χρόνος τῶν παιδιῶν (συγγενές μέ αὐτό, πού ὀφείλεται ὅμως καί σέ ἄλλα αἰτία).

Ἐδῶ θά πρέπει νά τονίσουμε κάτι σημαντικό πού ἔγινε. Ἀναφερόμαστε στήν ἴδρυση, λειτουργία καί στελέχωση τῶν κέντρων ΠΕ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, πού ἀντιπροσωπεύουν διάφορες γεωγραφικές περιοχές τοῦ τόπου μας. Τά κέντρα αὐτά μέ τήν ὑποδομή πού διαθέτουν, συνιστοῦν σπουδαίους εκπαιδευτικούς χώρους πρακτικῆς ἐξάσκησης μαθητῶν καί εκπαιδευτικῶν, οἱ ὁποῖοι μποροῦν νά μελετοῦν ἀπό κοντά καί ἔμπρακτα, μετεωρολογικά ἀλλά καί γενικότερα φαινόμενα.

* * *

Ἀλλά ἄς δοῦμε ἐν τέλει πολύ σύντομα καί συνοπτικά κάποιες περιβαλλοντικές ἀναφορές στά σχολικά βιβλία καί κάποιες προτάσεις (;) γιά τή βελτίωση τῆς ΠΕ.

Τά βιβλία Φυσικῆς, Χημείας καί Βιολογίας Γυμνασίου-Λυκείου καί ἰδιαίτερα τῆς Χημείας Β', Γ' Γυμνασίου σέ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ὕλης τους περιέχουν περιβαλλοντικά θέματα. Ὑπάρχουν θέματα πού ἀναφέρονται πολύ συχνά, ὅπως ἡ αὔξηση τοῦ CO₂ καί τό φαινόμενο τοῦ θερμοκηπίου,

ἡ «τρύπα» τοῦ ὄζοντος, ἡ ὄξινη βροχή, οἱ ἀνανεώσιμες πηγές ἐνέργειας, ἡ πυρηνική σύντηξη, τά ραδιενεργά ἀπόβλητα.

Ὑπάρχουν ὅμως καί ἄλλα πού ἀναφέρονται σπανιότερα, ὅπως ἡ ἠχορύπανση, ἡ ρύπανση ἐδαφῶν, οἱ χῶροι ὑγειονομικῆς ταφῆς (ΧΥΤΑ), ἡ ἐπεξεργασία λυμάτων, οἱ μονάδες βιολογικοῦ καθαρισμοῦ, ἡ ἀφαλάτωση θαλασσινοῦ νεροῦ, ἡ γενετική μηχανική καί βιοθηκή.

Ἐνα στοιχεῖο πού προκύπτει ἀπό τή μελέτη τῶν σχολικῶν βιβλίων εἶναι ὅτι τό περιεχόμενο ὀρισμένων ἀπό αὐτά χρειάζεται ἀναθεώρηση, γιατί οἱ ἐξελίξεις στήν ἔρευνα καί τεχνολογία εἶναι ραγδαίες.

Ἐπίλογος - Προτάσεις

Ἡ ἀποψή μας εἶναι πώς πρέπει νά ἐνισχυθεῖ ἡ διαθεματική προσέγγιση τῶν περιβαλλοντικῶν προβλημάτων, γιατί αὐτή δίνει τή δυνατότητα στό μαθητή νά ἀντιληφθεῖ τήν πολύπλευρη διάσταση τῶν γνώσεων, νά ἀναπτύξει πολύπλευρη ἀναλυτική καί κριτική σκέψη καί τέλος, νά ἀποκτήσει προσωπική ἀποψη γιά διάφορα θέματα, σάν προϊόν ὅμως ὠριμης γνώσης πρῶτα.

Παράλληλα, θά χρειασθεῖ μιᾶ ἐπανεξέταση τῶν σχολικῶν προγραμμάτων ἀπό τούς ἀρμόδιους φορεῖς, ὥστε μέ κάποια ὠριμη μερική ἀναθεώρησή τους νά δοθεῖ «χῶρος» καί χρόνος ὥστε νά ἀναπτυχθοῦν αὐτά τά διαθεματικά projects σχετικά μέ τό περιβάλλον, ὥστε νά μειωθεῖ ἡ ἀκαμψία τους καί νά γίνουν πιό εὐέλικτα.

Καί μιᾶ ἀναγκαία διάκριση· μιᾶ διάκριση ἀνάμεσα στήν περιβαλλοντική «ἐκπαίδευση» καί τήν περιβαλλοντική «ἀγωγή». Εἶναι χρήσιμο ἡ πρώτη νά ἐνσωματωθεῖ καί νά λειτουργήσει στό ἰσχυόν εκπαιδευτικό σύστημα, πρωτοβάθμιας καί δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης, περισσότερο ἴσως στό χῶρο τῆς ἀγωγῆς καί λιγότερο στό χῶρο τῆς «ἐκπαίδευσης».

2. Ἐδῶ νά σημειωθεῖ ὅτι τά ΠΕ ὑλοποιοῦνται ἐκτός τοῦ ὡρολογίου ἐβδομαδιαίου προγράμματος στή Β/θμια ἐκπαίδευση.

Βιβλίο-παρουσιάσεις

Γκενάκου Ζωῆς

Ἡ μικρασιάτισσα στὸν πόνο καὶ τὴ δημιουργία

ἐκδ.: Σύλλογος «Μπότερες Ἐπιστήμονες Πολύτεχνες»,
Ἀθήνα 2012, σ. 84.

Τὸ πρό ὀλίγων ἐτῶν ἐκδοθέν πόνημα τῆς ἐκλεκτῆς καθηγήτριας κ. Γκενάκου, μπορεῖ νά εἶναι ὀλιγοσέλιδο, ὅμως εἶναι ἱκανὸ νά ἀνταποκριθεῖ στὸν ὑπότιτλο: τὸ ξαναζωντανεμα τῆς πικραμένης μνήμης.

Ἐπιτυγχάνεται δέ αὐτὸ ἀπὸ τὴ συγγραφέα, γιατί μέ τὴν ἐνδελεχή της ἔρευνα, παραθέτει πλούσιο αὐθεντικὸ ὕλικό. Ἀφήνει δηλαδή νά ὁμιλοῦν οἱ ἴδιες οἱ μικρασιάτισσες. Ἔτσι ὁ πόνος τους, οἱ κραυγές τους, ὁ σπαραγμὸς τους γιὰ τὸ χωρισμὸ ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τους, τὸ σχίσσιμο τῆς καρδιάς τους ἀπὸ τὸν ἄγριο θάνατο μπροστά στά μάτια τῶν παιδιῶν τους, τὸ ξεσπίτωμά τους, ὁ βίαιος ἐκπατρισμὸς τους ἀπὸ τὰ ἱερά καὶ τὰ ὄσια τους, συγκλονίζει τὸν ἀναγνώστη καὶ τρέφει τὴ μνήμη του.

Ἡ μικρασιάτισσα, τονίζει ἡ συγγραφέας, ὄχι μόνο ἀντέχει, ἀλλά καὶ δημιουργεῖ. Ὑφίσταται ἓνα πλῆθος περιπετειῶν – πεῖνα, γύμνια, περιφρόνηση, περιπλάνηση-στήνει ὅμως στή μεγάλη πατρίδα τίς νέες ἐστίες της, μεταφέροντας καὶ τὸν πολιτισμὸ της.

Ἡ ἀναζωογόνηση μιᾶς τέτοιας πικραμένης μνήμης, ἀσφαλῶς γίνεται πνευματικὴ τροφή γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ γένους. Καὶ τὴν ἀπαιτεῖ.

Ἡ ἔκδοση εἶναι χαριστήριος στὴν μνήμη τῆς Κατερίνας Σακιώτου-Ρηγοπούλου, Δασκάλας πού ἀναλώθηκε γιὰ δεκαετίες στό Δημοτικὸ Σχολεῖο τῆς Μαρασλείου Παιδ. Ἀκαδημίας, γιατί ἦταν αὐτὴ πού εἶχε τὴν ἔμπνευση τοῦ θέματος τοῦ ἔργου.

Τὸ ὅτι ὁ Σύλλογος «Μπότερες Ἐπιστήμονες Πολύτεχνες» ἀνέλαβε τὴν ἔκδοση τοῦ πονήματος, εἶναι πρὸς τιμὴν του, γιατί δι' αὐτοῦ ἐνισχύει τοὺς Ἐθνικοὺς ὀραματισμοὺς.

Μαρία Δεληκωστοπούλου

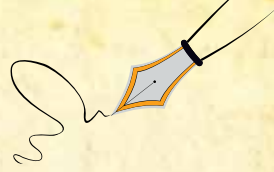
Δρ. Παιδαγωγικῆς

Τ. Δ/ντρια Μαρασλείου Παιδ. Ἀκαδημίας

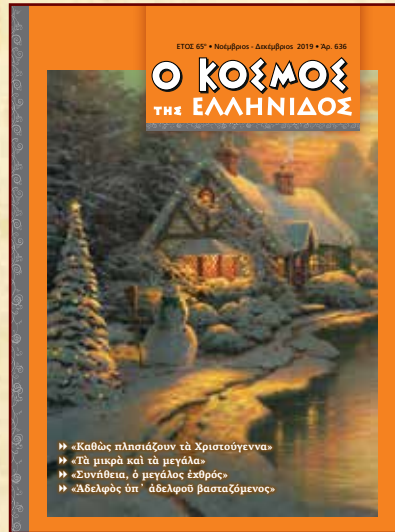

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΕΤΟΥΣ 2019

- **ΣΧΟΛΙΑ:** σ. 1-3, 33-36, 65-66, 101-103, 129-130.
- **ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ:** Έγκύκλιος Οίκ. Πατρ. Γρηγορίου Ε' (τ. 633), Άγ. Κοσμάς Αιτωλός (τ. 634), χαιρετισμός Kate Smith, πρέσβ. Μ. Βρετανίας (τ. 635).
- **ΕΙΔΗΣΕΙΣ:** σ. 59.
- **ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ:** π. Γ.Μ., Χριστιανικές Πηγές (Sources chrétiennes), σ. 60,
- **ΒΙΒΛΙΑ:** σ. 63-64, σ. 99, σ. 159.
- **ΚΕΙΜΕΝΑ:** Όρθη Παιδαγωγία (Άγ. Γρηγόριος) σ. 103, Νανούρισμα Μαστιχ. Χίου, σ. 34, Προτεραιότητες τής Παιδείας (πρ. Θ' παιδ. Συν. ΧΕΕΛ) σ. 100. Ή σωτήρια ένανθρώπιση, Μ. Άθανασίου, σ. 131-132.
- **ΕΠΙΚΑΙΡΑ-ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ:** Άγγελόπουλος Ίω.: Ή στάσις τοῦ Μ. Βασιλείου ἔναντι τῆς ἐπιστήμης, σ. 2-9, 34-35, (†) Θεοδώρου Εὐαγ.: Πρόσωπο καί Παιδεία, σ. 113-116, Παλούκας Παῦλος: Διαχρονικό τό κοινωνικοοικονομικό μήνυμα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, σ. 10-13, Συντάξωος: Τό ἔργο τοῦ θεολόγου σήμερα, σ. 14-16.
- **ΜΑΘΗΜΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ:** Ἡμερίδα ΧΕΕΛ-ΧΕΕ, σ. 104, Άγγελόπουλος Ίω.: Ή ἀλλοίωσις τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν, σ. 111-112, Βογιατζῆς Δημ.: Τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν μετά τίς ἀποφάσεις τοῦ ΣτΕ, σ. 106-110. Παλούκας Παῦλος: Ή ὠφέλεια τῶν ἀλλοθρήσκων μαθητῶν ἀπό τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, σ. 133-140.
- **ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ:** Γεραρῆς Ἡλ.: Ή θεωρητική καί ἐρευνητική προσέγγισις τῆς ἀποτελεσματικότητος τοῦ managment στή Διοίκησι Ἐκπ/κῶν Μονάδων, σ. 78-88, Γκενάκου Ζωή: Μιά σχολική ἐκδήλωσις-ἐκπληξις γιά τήν ἁγ. Φιλοθέη, σ. 58, Κυριάκου Άγγελική: Ή ἀμοιβή καί ἡ ποινή ὡς «μέσον ἀγωγῆς», σ. 149-155, Λιαμῆς Ἡλίας: Σπορά καί συγκομιδή, σ. 67-70, Τσαγκαρλῆ-Διαμάντη Εὐαγγελία: Οἱ διδακτικές ἐνέργειες τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ στή διδασκαλία, σ. 17-21, Foerster Wilhelm Friedrich: Ἀνάγκη βαθύτερης μόρφωσις τοῦ χαρακτήρα στό νέο σχολεῖο, σ. 27-29. Παλούκας Π.: Ή Ἐκκλησία ἔναντι τῶν φυλετικῶν καί κοινωνικῶν διακρίσεων, σ. 46-48. Ραγκούσης Νικ.: Βασικές ἀρχές τῆς Παιδείας στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα μέ ἀναφορές στή σύγχρονη ἐποχή, σ. 49-52, 71-77.
- **ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ-ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ:** Κυριακούλης Γεώργιος: Ή περιβαλλοντική ἀγωγή στήν Δ/θμία Ἐκπαίδευσις, σ. 156-158, Μαυρομμάτης Κων.: Τέσσερις ἱερωμένοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους ποῦ ἀσχολήθηκαν με' τήν ἀστρονομία, σ. 89-94, Μποροβίλος Γεώργιος: Ή ἐπιστημονική Παιδεία καί ἡ Ἐκκλησία κατά τήν Τουρκοκρατία, σ. 141-144, Παπαθανασόπουλος Δημ.: Μελετταί τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου, σ. 22-26, τοῦ ἰδίου: Πυθαγόρας ὁ Σάμιος καί ἡ παιδαγωγική του προσφορά, σ. 145-148, Ρίζος Κων.: Ὁ Αἴσωπος, μέγας μυθοποιός καί παιδαγωγός, σ. 122-126, Στέφος Ἀναστ.: Ὁ Γεώργιος Δροσίνης στήν Δ/θμία Ἐκπ/ση, σ. 95-98.
- **ΙΣΤΟΡΙΚΑ:** Δημάκης Ἀνδ.: Εὐδοκία Μακρεμβολίτισσα, σ. 53-55, Μπράνης Δημ.: Ἀθανάσιος Διάκος - Ὁ ἀετός τῆς Ρούμελης, σ. 56-57.
- **ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ:** σ. 30.
- **ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ:** (†) Κων/νος Ἀθανασόπουλος, σ. 31, † Ψιλολίνου Αἰκατερίνη, σ. 32, † Ἀθαν. Ἀναστόπουλος, σ. 32, † Μαυρικάκης Γεώργιος, σ. 61, † Σαρδέλλης Κων/νος, σ. 61-62, † Πασσάκος Κων/νος, σ. 127-128.

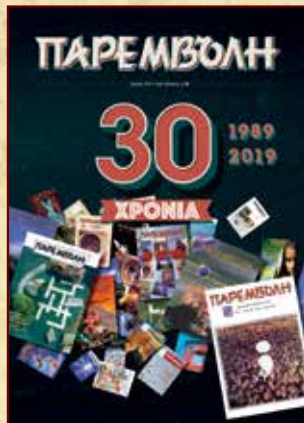
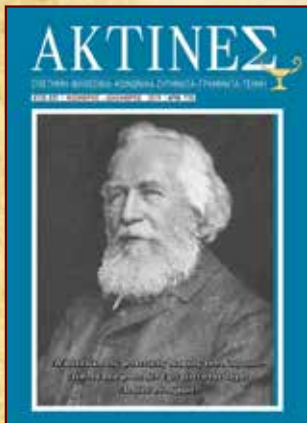

Άξίζει νά διαβάσετε

Τό μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με τήν ἱστορία τῶν 100 χρόνων του κοντά στόν ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ἱστορία μεγαλύτερη τῶν 50 ἐτῶν, πού ἀπευδύνηται στή γυναίκα, στήν πνευματική καί κοινωνική της παρουσία.

Τό περιοδικό γιά τήν Ἐπιστήμη, τὰ Γράμματα καί τήν Τέχνη, με τὸ ἐνδοξο παρελθὸν καί τὸ δυναμικό “παρῶν” στίς μάχες του κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ καί τῆς ἀπιστίας.

Νεανικό περιοδικό τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό τῆς νεότητος καί τῆ σφραγίδα τῆς πίστης καί τῆς παιδείας.

Τό μηνιαῖο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἓνας πολύτιμος πνευματικός φίλος γιά τὰ Ἑλληνοπούλα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Χριστιανικής Ένώσεως
Έκπαιδευτικῶν Λειτουργῶν

- **Σπυρ. Καλλιάφα:**
ΤΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΕΝΕΤΗΣΙΟΥ ΟΡΜΗΣ _____ 3,00 €
ΕΘΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ, ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ & ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 3,00 €
ΤΑ ΠΕΝΤΕ ΠΡΩΤΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΕΤΗ έκδοσις Γ΄ _____ 5,00 €
- **Γ. Θ. Κολιτσάρα:**
ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ τόμοι Β΄ & Γ΄ ἕκαστος _____ 6,00 €
Η ΑΠΑ ΓΡΑΦΗ ΔΙΑ ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΗΝ ΜΟΡΦΩΣΙΝ ΤΟΥ _____ 3,00 €
Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΗΓΕΤΗΣ _____ 10,00 €
- **Β. Χαραλαμποπούλου:**
Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ _____ 3,00 €
Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΥΠΟΔΟΥΛΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ _____ 3,00 €
ΤΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΚΑΙ ΕΦΗΒΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ _____ 3,00 €
- **Μ. Debesse:**
ΣΤΑΘΜΟΙ ΑΓΩΓΗΣ _____ 5,00 €
- **G. Allport:**
ΤΟ ΑΤΟΜΟΝ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ _____ 6,00 €
- **Ίωάν. Ἀντωνίου:**
ΠΩΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΜΕΝ ΤΑΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΜΑΣ ΑΠΟ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ _____ 3,00 €
- **ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ ΤΗΣ Χ.Ε.Ε.Λ.:**
ΤΑ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΙΔΑΝΙΚΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑΝ ΜΑΣ _____ 6,00 €
Η ΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ _____ 6,00 €
Η ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ _____ 6,00 €
Ο ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗΝ ΤΟΥ _____ 6,00 €
Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ _____ 6,00 €
ΟΔΗΓΗΤΙΚΗ, ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ _____ 6,00 €
ΤΑ ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΑ ΜΕΣΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ _____ 6,00 €
ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ _____ 6,00 €
ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΣ _____ 6,00 €
ΤΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΝ _____ 6,00 €
ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΞΙΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
Η ΕΘΝΙΚΗ ΜΑΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ _____ 6,00 €
ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
ΠΑΙΔΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ _____ 6,00 €
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ _____ 6,00 €
Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
ΠΡΟΣΩΠΟ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
ΑΝΑΤΟΜΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΑΠΟΤΥΧΙΩΝ _____ 6,00 €
ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ _____ 10,00 €
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ _____ 10,00 €

